

Autoreferat w języku polskim

Beata Ewa Bugajska

AUTOREFERAT

1. Imię i nazwisko: **Beata Ewa Bugajska**

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe

2003 – Dyplom doktora nauk humanistycznych w specjalności pedagogika – stopień naukowy doktora nadany Uchwałą Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego z dnia 12.06.2003. Tytuł rozprawy doktorskiej: *Poczucie tożsamości osób starszych w środowisku dużego miasta*. Promotor: dr hab. Stanisław Wawryniuk, prof. US, a następnie prof. zw. dr hab. Kazimierz Jaskot. Recenzenci: prof. dr hab. Tadeusz Frąckowiak (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza) i dr hab. Jerzy Semków, prof. UW (Uniwersytet Wrocławski).

1991 – Dyplom z wyróżnieniem ukończenia studiów wyższych magisterskich (5-letnich, dziennych) na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego w zakresie pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej; specjalność nauczycielska, z wynikiem bardzo dobrym, i uzyskanie tytułu magistra pedagogiki. [W okresie 1988–1991 nauka w ramach indywidualnego toku studiów o poszerzonym zakresie pedagogiki społecznej, pod naukową opieką prof. dr hab. Józefy Pielkovej. W latach 1989–1991 – Stypendium Ministra Edukacji Narodowej].

2014 – Świadczenie ukończenia studiów podyplomowych (dwusemestralnych) w zakresie: *Neurokognitywistyka wieku dojrzałego* (Pomorski Uniwersytet Medyczny) z wynikiem bardzo dobrym.

2001 – Świadczenie ukończenia studiów podyplomowych (dwusemestralnych) w zakresie: *Organizacja i zarządzanie pomocą społeczną i pracą socjalną* (Uniwersytet Szczeciński) z wynikiem pozytywnym.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

Uniwersytet Szczeciński, Instytut Pedagogiki, Zakład Pedagogiki Społecznej (od 2007 Katedra Pedagogiki Społecznej) na stanowiskach:

- asystenta od 01.10.1991 do 30.09.1992,
- asystenta od 01.10.1995 do 30.09.2002,
- wykładowcy od 01.10.2002 do 31.10.2003,
- adiunkta od 01.11.2003 do aktualnie.

Dodatkowe zatrudnienie (II etat):

PWZS w Wałczu na stanowiskach:

- wykładowcy od 15.10.2012 do 30.09.2013,
- starszego wykładowcy od 01.10.2013 do aktualnie.

Wyższa Szkoła Humanistyczna TWP w Szczecinie na stanowisku:

- adiunkta od 01.10.2004 do 30.09.2007.

4. Wskazane osiągnięcia wynikające z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

a) tytuł osiągnięcia naukowego:

Życie człowieka w starości – między przeszłością a przyszłością, rezygnacją a zaangażowaniem, ideą a praktyką działania społecznego (cykl publikacji);

b) publikacje wchodzące w skład osiągnięcia naukowego (autor/autorzy, tytuł/tytuły publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa, recenzenci wydawniczy):

1. Monografie naukowe

1. Beata Bugajska, Celina Timoszyk-Tomczak (2014), *Podróż w czasie. Warsztat rozwoju osobistego osób starszych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, ISBN 978-83-7241-949-1, ISSN 8360-2751, 245 s.

Równy udział w opracowaniu koncepcji monografii i założeń metodologicznych badań. Równy udział w powstaniu następujących rozdziałów: Rozdział 2. *Podróż w czasie – prezentacja metody* obejmującego podrozdziały: 2.1. *Cele i założenia metody*; 2.2. *Techniki przewodnie*; 2.3. *Organizacja warsztatu* (s. 45–54); Rozdział 3.2. *Techniki integracyjne* (s. 59–67); Rozdział 4.2. *Techniki pracy z przeszłością* (s. 79–116); Rozdział 5.2. *Techniki pracy z terażniejszością* (s. 127–150); Rozdział 6.2. *Techniki pracy z przyszłością* (s. 161–190); Rozdział 6.4. *Techniki pracy z przyszłością transcendentalną* (s. 193–205); Rozdział 7.2. *Techniki pracy scalające perspektywy czasowe* (s. 209–224); Dobór bibliografii (s. 229–242).

Mój wyłączny wkład w powstanie tej pracy polegał na samodzielnym napisaniu 42 stron następujących rozdziałów: Wstęp (s. 7–10); Rozdział 1. *Podróż w czasie – ku zrozumieniu swojego życia w starości*; w tym: 1.1. *Metafora czasu w życiu człowieka*; 1.2. *Życie człowieka jako podróż*; 1.3. *Metafora podróży w czasie*; 1.3.1. *Mentalna podróż w czasie jako zdolność poznawcza*; 1.3.2. *Inne zastosowania* (s. 11–43); Podrozdział 3.1. *Specyfika pracy z osobami starszymi* (s. 55–59).

Mój udział procentowy szacuję na 50% (oświadczenie współautora nr 1- załącznik nr 6).

2. Celina Timoszyk-Tomczak, Beata Bugajska (2012), *Przyszłościowa perspektywa czasowa w starości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, ISBN 978-83-7241-876-0, format B5, ark. wyd. 15,5, 290 s.

Równy udział w opracowaniu metodologicznej koncepcji badań zaprezentowanej w rozdziałach: Rozdział 3.1. *Problemy badawcze i hipotezy* (s. 133–142); Rozdział 3.3. *Dobór osób badanych. Organizacja badań* (s. 150–151); Rozdział 3.4. *Schemat statystycznej analizy danych* (s. 152). Równy udział w analizie statystycznej i prezentacji materiału empirycznego w rozdziale: Rozdział 4.1. *Przyszłościowa perspektywa czasowa w okresie starości* (s. 153–171). Równy udział w doborze bibliografii (s. 253–286).

Mój wyłączny wkład w powstanie tej pracy polegał na samodzielnym napisaniu 128 stron następujących rozdziałów: Wstęp (s. 7–12); Rozdział 1.3. *Uwarunkowania rozwoju przyszłościowej perspektywy czasowej w starości* (s. 43–61), w tym 1.3.1. *Kontekst wewnętrzny*; 1.3.2. *Kontekst zewnętrzny*; Podsumowanie rozdziału 1; Rozdział 2. *Człowiek stary wobec przyszłości* (s. 62–123), w tym: 2.1. *Przyszłość (w) starości w wybranych teoriach starzenia się*; 2.2. *Czas w życiu ludzi starych*; Dyskusja do rozdziału 4.1 (s. 171–188);

Rozdział 4.2. *Przyszłościowa perspektywa czasowa a sytuacja socjodemograficzna* (s. 188–200); Dyskusja do rozdziału 4.2 (s. 201–210).

Mój udział procentowy szacuję na 50% (oświadczenie współautora nr 2 - załącznik nr 6).

2. Publikacje naukowe w czasopismach krajowych

3. Beata Bugajska (2015), *Dziewiąta faza życia – próba rozszerzenia teorii psychospołecznego rozwoju E.H. Eriksona*, „Biblioteka Gerontologii Społecznej EXLIBRIS”, nr 1 (9), s. 19–36¹, ISBN 978-83-941568-3-1, ISSN 2450-0232.
4. Beata Bugajska (2014), *Szkoła wyższa jako przestrzeń edukacji gerontologicznej*, „Pedagogika Szkoły Wyższej”, nr 2, s. 149–165, ISSN 2083-4381.
5. Beata Bugajska (2014), *Uczelnia z misją – 35 lat Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Szczecinie*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych”, nr 1 (84), Toruń, s. 62–75, ISSN 1507-6563.
6. Beata Bugajska (2006), *Człowiek stary wobec zagrożeń współczesności*, „Edukacja Humanistyczna”, nr 2 (15), s. 132–138, ISSN 1507-4943.
7. Beata Bugajska (2006), *Zapewnienie bezpiecznych warunków życia ludziom starym w kontekście doświadczenia przez nich rzeczywistości*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 405, (red.) B. Kromolicka, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 39–53, ISSN 1640-6818, ISSN 1641-7941.

3. Autorstwo rozdziału w monografii

8. Beata Bugajska (2013), *Social exclusion of the elderly*, (w:) *Special Education: Learning, Education and Rehabilitation*, (red.) I. Ramik-Mażewska, T. Żółkowska, Editorial series „Special Pedagogy – Conceptions and the Reality” Vol. II, s. 74–80, (język angielski), ISSN 2082-8632, ISBN 978-83-64277-05-4, 117 s.
9. Beata Bugajska (2008), *Podróże biograficzne w starości*, (w:) *Dom i ojczyzna. Dylematy wielokulturowości*, (red.) D. Lalak, Warszawa, s. 53–58, (język polski), ISBN 978-83-60260-05-0, 400 s.
10. Beata Bugajska (2007), *Samobójstwo w starości*, (w:) *Życie w starości*, (red.) B. Bugajska, Wydawnictwo Zapol, Szczecin, s. 313–325, (język polski), ISBN 978-83-751805-0-3, 420 s.
11. Beata Bugajska (2007), *Godność w życiu ludzi starych. Wyzwanie dla profesjonalnej opieki*, (w:) *Pomoc i opieka w starości*, (red.) B. Kromolicka, B. Bugajska, K. Sereżyńska, Wydawnictwo Zapol, Szczecin, s. 293–303, (język polski), ISBN 978-83-751805-3-4, 437 s.
12. Beata Bugajska (2006), *Doświadczenie terażniejszości przez ludzi starych*, (w:) *Starzenie się i starość jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, (red.) J.T. Kowaleski,

¹ Skrócona wersja tego artykułu, jednocześnie poszerzona o nowe wątki analizy, została przedłożona do czasopisma „Ageing and Society” (IF = 1.23), otrzymała pozytywne recenzje i jest w procesie wydawniczym.

P. Szukalski, Zakład Demografii UŁ, Łódź, s. 300–304, (język polski), ISBN 978-83-88529-14-6, ISBN 83-88529-14-5, 449 s.

13. Beata Bugajska (2005), *Uniwersytet Trzeciego Wieku w ocenach i doświadczeniach słuchaczy*, (w:) *W poszukiwaniu nowej jakości edukacji jutra*, (red.) A. Stachura, T. Zimny, Instytut Pedagogiki US, Szczecin, s. 174–179, (język polski), ISBN 83-922254-1-4, 184 s.

4. Prace w materiałach konferencyjnych

14. Beata Bugajska (2004), *Samodzielność w starości. Perspektywa psychopedagogiczna*, (w:) *Samodzielność ludzi starych z perspektywy medycyny i polityki społecznej – doświadczenia Polski i UE*, Materiały konferencyjne, Polskie Towarzystwo Gerontologiczne, Oddział Mazowiecki, Warszawa, s. 217–225, (język polski), ISBN 83-921820-0-6, 314 s.

5. Redakcja monografii

15. Beata Bugajska (red.) (2010), *Młodość i starość. Integracja pokoleń*, Szczecin, Wydawnictwo Zapol, (język polski), ISBN 978-83-7518-247-7, 298 s.

16. Beata Bugajska (red.) (2007), *Życie w starości*, Szczecin, Wydawnictwo Zapol, (język polski), ISBN 978-83-751805-0-3, 422 s.

c) omówienie celu naukowego ww. prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

Celem cyklu publikacji *Życie człowieka w starości – między przeszłością a przyszłością, rezygnacją a zaangażowaniem, ideą a praktyką działania społecznego* jest ukazanie złożoności życia człowieka w okresie starości, uwarunkowań zewnętrznych i wewnętrznych doświadczania starzenia się w wymiarze biologicznym, psychicznym i społecznym, sprzyjających bądź zagrażających rozwojowi człowieka. Przede wszystkim jednak, identyfikacja dynamizmów leżących u podłoża egzystencji człowieka sprawiających, że o życiu nie można powiedzieć, że „jest”, lecz że „staje się”. Koncentruję się na dwóch sprzężonych ze sobą dynamizmach: doświadczaniu czasu własnego życia przez osoby starsze, jak i zmaganiach towarzyszących doświadczaniu psychospołecznego kryzysu, w nawiązaniu do teorii psychospołecznego rozwoju E.H. Eriksona. Te dwa dynamizmy moim zdaniem sprawiają, że człowiek w swojej całozyciowej egzystencji nieustannie znajduje się pomiędzy przeszłością i przyszłością, pozytywnym i negatywnym biegunem kryzysu doświadczanego w każdej fazie życia. Tak wstępnie określony cel, który podlegał uszczegółowieniu, prowadził do celu praktycznego wyrażającego się we wskazaniu rozwiązań zmierzających do kompleksowego zaspokajania potrzeb osób starszych, czyli m.in. do niwelowania zagrożeń życia codziennego, zapewnienia bezpiecznych warunków życia i wspomaganie rozwoju osób starszych poprzez edukację. Realizacja celu praktycznego prowadzona była dwutorowo – od idei po praktykę działania społecznego. Ukazane idee rozumiane jako postulaty, dyrektywy, które dobrze byłoby rozważyć i zastosować w praktyce w trosce o satysfakcjonujące i bezpieczne życie w okresie starości, stanowią impuls do działania społecznego. Natomiast zastosowane rozwiązania, w ramach szeroko rozumianej edukacji gerontologicznej, mogą inspirować do podejmowania działań analogicznych. Wskazane powyżej cele zdają się w części wyjaśniać tytuł cyklu: *Życie człowieka w starości – między*

Doświadczenie wszystkich dymensji czasu własnego życia przeszłości – terażniejszości – przyszłości czyni życie człowieka niepowtarzalnym i zarazem złożonym, współwystępującym z układem warunków działania człowieka. Psychospołeczny kryzys starości, z którym przychodzi się człowiekowi zmierzyć, to drugi dynamizm życia człowieka w starości.

W prezentowanym cyklu koncentruję się bardziej na osobach w tzw. „trzecim wieku”, pozostających w relatywnie dobrym zdrowiu, stąd na rysunku 1 na osi *kryzys starości* pojawia się proponowane przeze mnie *zaangażowanie* versus *rezygnacja*. Gdyby przedmiotem analizy uczynić egzystencję człowieka w tzw. „czwartym wieku”, kiedy to wzrasta zagrożenie wielochorobowością, pojawiają się trudności w codziennym funkcjonowaniu, człowiek staje się mniej samodzielny i przez to bardziej zależny od innych, czemu mogą towarzyszyć myśli o zbliżającym się końcu własnej egzystencji, wówczas psychospołeczny kryzys starości wyrażałby się w walce pomiędzy integralnością i rozpaczą. Jednocześnie zakładam, że granica pomiędzy trzecim i czwartym wiekiem jest umowna i nie u wszystkich w tym samym czasie dochodzi do przesilenia, w wyniku którego uaktywnia się dynamizm konfliktu dwóch przeciwstawnych biegunów kryzysu.

Istotna dla spójnej koncepcji i realizacji celu praktycznego badań jest idea i praktyka działania społecznego, nierozzerwalnie wpisana w pedagogikę społeczną, dyscyplinę naukową, która ukształtowała moją naukową tożsamość i ukierunkowała moje zainteresowania naukowo-badawcze na gerontologię społeczną, w której sytuuję przedstawiany do oceny cykl publikacji. Idea i praktyka działania społecznego ukierunkowana na wzmacnianie potencjału osób starszych urzeczywistnia się i rozwija w znacznej mierze dzięki edukacji i poprzez edukację.

Dlatego też, to właśnie rozwijana w ramach gerontologii społecznej geragogika i jej rozwój leży u podstaw i wyznacza kierunek prowadzonych przeze mnie poszukiwań naukowo-badawczych, w wyniku których wprowadzam pojęcie geragogiki odwagi, które na wiele najbliższych lat stanie się przedmiotem moich naukowych studiów. U podstaw prowadzonych badań znalazła się też teoria E.H. Eriksona, która w moim odczuciu w pracy z osobami starszymi nie jest w pełni wykorzystywana przez pedagogów, pracowników socjalnych, opiekunów. Dynamiczna relacja pomiędzy syntonicznymi i dystonicznymi tendencjami charakterystycznymi dla danej fazy rozwojowej to jedno z większych wyzwań w praktyce pedagogicznej. Nie są to cechy wykluczające się, lecz dwa przeciwne bieguny jednego kontinuum, które walczą ze sobą o sensowne życie w obliczu kolejnych konfliktów wewnętrznych i zmiennych warunków otoczenia. Wyzwaniem, wobec którego staje edukacja wspierająca rozwój człowieka starszego, jest wspieranie odczuć pozytywnych, łagodzenie negatywnych, odwoływanie się do doświadczenia czasu przez osoby starsze i niepoprzestawanie, kiedy kryzys wydaje się być rozstrzygnięty, bo jego dynamika, wyznaczana przez czynniki wewnętrzne i zewnętrzne, może nie pozwolić cieszyć się tym stanem niezmiennie. Analizowane przeze mnie dynamizmy leżą zatem u podstaw pracy z osobami starszymi, zarówno w sferze edukacji, jak również pomocy społecznej, opieki i wsparcia, co znajduje wyraz w prezentowanym cyklu.

Tabela 1. Cykl publikacji uporządkowany wg obszarów problemowych i kolejności prezentacji

Życie człowieka w starości	
<p>1. <i>Życie w starości</i>, (redaktor monografii zbiorowej), Szczecin 2007, Wydawnictwo Zapol, 422 s.</p> <p>2. <i>Człowiek stary wobec zagrożeń współczesności</i>, „Edukacja Humanistyczna”, 2006 nr 2 (15), s. 132–138.</p> <p>3. <i>Zapewnienie bezpiecznych warunków życia ludziom starym w kontekście doświadczania przez nich rzeczywistości</i>, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 405, (red.) B. Kromolicka, Wyd. Naukowe US, Szczecin 2006, s. 39–53.</p> <p>4. <i>Godność w życiu ludzi starych. Wyzwanie dla profesjonalnej opieki</i>, (w:) <i>Pomoc i opieka w starości</i>, (red.) B. Kromolicka, B. Bugajska, K. Seredyńska, Wyd. Zapol, Szczecin 2007, s. 293–303.</p>	
<p>Doświadczanie czasu własnego życia</p> <p>Przeszłość ↔ Przyszłość</p>	
<p>5. <i>Doświadczanie przeszłości przez ludzi starych</i>, (w:) <i>Starzenie się i starość jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich</i>, (red.) J.T. Kowaleski, P. Szukalski, Zakład Demografii UŁ, Łódź 2006, s. 300–304.</p> <p>6. <i>Podróże biograficzne w starości</i>, (w:) <i>Dom i ojczyzna. Dylematy wielokulturowości</i>, (red.) D. Lalak, Warszawa 2008, s. 53–58.</p> <p>8. <i>Monografia: Podróż w czasie. Warsztat rozwoju osobistego osób starszych</i>, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2014, (współautor C. Timoszyk-Tomczak), 245 s.</p>	<p>7. <i>Monografia: Przyszłościowa perspektywa czasowa w starości</i>, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012, (współautor C. Timoszyk-Tomczak), 290 s.</p>
<p>Psychospołeczny kryzys w życiu człowieka</p> <p>Rezygnacja ↔ Zaangażowanie</p>	
<p>9. <i>Dziewiąta faza życia – próba rozszerzenia teorii psychospołecznego rozwoju E.H. Eriksona</i>, „Biblioteka Gerontologii Społecznej EXLIBRIS”, 2015 nr 1 (9), s. 19–36.</p>	
<p>10. <i>Samobójstwo w starości</i>, (w:) <i>Życie w starości</i>, (red.) B. Bugajska, Wydawnictwo Zapol, Szczecin 2007, s. 313–325.</p> <p>11. <i>Social exclusion of the elderly</i>, (w:) <i>Special Education: Learning, Education and Rehabilitation</i>, (red.) I. Ramik-Mażewska, T. Żółkowska, Editorial series „Special Pedagogy – Conceptions and the Reality”, 2013 Vol. II.</p>	<p>12. <i>Samodzielność w starości. Perspektywa psychopedagogiczna</i>, (w:) <i>Samodzielność ludzi starych z perspektywy medycyny i polityki społecznej – doświadczenia Polski i UE</i>, Materiały konferencyjne, PTG, Oddział Mazowiecki, Warszawa 2004, s. 217–225.</p> <p>13. <i>Uniwersytet Trzeciego Wieku w ocenach i doświadczeniach słuchaczy</i>, (w:) <i>W poszukiwaniu nowej jakości edukacji jutra</i>, (red.) A. Stachura, T. Zimny, Instytut Pedagogiki US, Szczecin 2005, s. 174–179.</p> <p>14. <i>Młodość i starość. Integracja pokoleń</i> (redaktor monografii zbiorowej), Szczecin 2010, Wyd. Zapol, 298 s.</p> <p>15. <i>Uczelnia z misją – 35 lat Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Szczecinie</i>, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych”, 2014 nr 1 (84), Toruń, s. 62–75.</p> <p>16. <i>Szkoła wyższa jako przestrzeń edukacji gerontologicznej</i>, „Pedagogika Szkoły Wyższej”, 2014 nr 2, s. 149–165.</p>

Idea i praktyka działania społecznego

Źródło: Opracowanie własne

Cykl publikacji stanowiących osiągnięcie naukowe pt. *Życie człowieka w starości – między przeszłością a przyszłością, rezygnacją a zaangażowaniem, ideą a praktyką działania społecznego* składa się z dwóch współautorskich monografii, 12 tekstów, w tym 5 w czasopiśmie krajowym, 6 stanowiących rozdział monografii i 1 opublikowany w publikacji pokonferencyjnej oraz dwóch monografii pod moją redakcją. Przyjęty w autoreferacie sposób prezentacji osiągniętych celów, wyników, rezultatów polega na charakterystyce wskazanych w punkcie 4b publikacji składających się na cykl według porządku przedstawionego w tabeli nr 1, przyjętego w oparciu o wyróżnione obszary problemowe cyklu. Pozwoli to na systematyczne omówienie zgodnie z przyjętą koncepcją i wyznaczonymi głównymi celami cyklu (s. 4). Refleksja nad życiem człowieka w starości jest obecna we wszystkich tekstach, do dynamizmu doświadczania czasu odwołuję się w tekstach nr 3, 5, 6, 7, 8 (tabela 1), a do dynamizmu psychospołecznego kryzysu doświadczanego w starości w nawiązaniu do teorii E.H. Eriksona w tekstach nr 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 (tabela 1). Idee, rozumiane jako postulaty, dyrektywy istotne dla działania społecznego obecne są w tekstach 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, a praktyka działania społecznego ukazana została w tekstach nr 8, 13, 14, 15, 16.

Cykl został zapoczątkowany naukową redakcją zbiorowej monografii (1.) *Życie w starości*, Szczecin 2007, Wydawnictwo Zapol, ISBN 978-83-751805-0-3, 422 s., u podłoża której znalazł się zamysł interdyscyplinarnej dyskusji nad zagadnieniem życia w starości. Problem badawczy wyrażony w pytaniu: Jak kształtuje się życie człowieka w starości? zaliczyć można do problemów, które, jak pisze K. Popper, *nie artykułują się wedle granic czy przedmiotów badania poszczególnych dyscyplin*². Zaproponowana przeze mnie struktura książki wyznacza obszar problemów szczegółowych, w ramach których autorzy – filozofowie, filolodzy, psychologowie, socjologowie, antropologowie, historycy i pedagodzy – analizują kwestie istotne dla filozofii życia w starości, przyglądają się kulturowym uwarunkowaniom starości, zwracają uwagę na znaczenie relacji międzypokoleniowych, charakteryzują problemy życia codziennego, takie jak m.in. wykluczenie, samotność i osamotnienie, owdowienie, przemoc, samobójstwa. Niejako w opozycji do wskazywanych zagrożeń podniesiona została też kwestia życia aktywnego w starości. We wprowadzeniu do książki odwołuję się do teorii E.H. Eriksona (która znajduje się u podstaw teoretycznych cyklu), zwracając uwagę na duże zróżnicowanie w doświadczaniu starości i mogące pojawiać się problemy z pozytywnym „rozliczeniem się” z własnym życiem. Jednocześnie wprowadzam dwubiegunową narrację (charakteryzującą cały cykl). Zwracam uwagę na aktywne, poszukujące możliwości rozwoju osoby starsze, akcentując znaczenie niezależności, uczestnictwa w życiu społecznym, samorealizacji, jak i na osoby, które z uwagi na różnego rodzaju okoliczności nie są w stanie samodzielnie funkcjonować i wymagają wsparcia. W prezentowanych tekstach formułowane są postulaty, dyrektywy (idee) wyznaczające ramy działania społecznego, jak i konkretne

² K. Popper, *Natura problemów filozoficznych i ich korzenie w nauce*, (w:) K. Popper, *Droga do wiedzy. Domysły i refutacje*, Warszawa 1999.

przykłady dobrych praktyk w sferze edukacji na rzecz i z udziałem osób starszych³. Podjęcie się redakcji tak obszernej monografii zbiorowej wiązało się z przekonaniem o ważności interdyscyplinarnych badań nad procesem starzenia się i starością człowieka, procesem, który zachodzi na płaszczyźnie biologicznej, psychicznej i społecznej. Od interdyscyplinarności uzależniam wręcz wypracowanie optymalnych systemowych rozwiązań szeroko rozumianego wspomaganie osób starszych i edukacji w tym zakresie.

Podejmując badania własne, rozpoczynam od identyfikacji zagrożeń życia w starości. W artykule (2.) *Człowiek stary wobec zagrożeń współczesności*, „Edukacja Humanistyczna”, 2006 nr 2 (15), ISSN 1507-4943, s. 132–138, wychodzę od rozważań nad tożsamością człowieka starego, odwołując się do teorii E.H. Eriksona, wskazując na czynniki dynamizujące kryzys starości, które mogą niekorzystnie oddziaływać na rozwój człowieka. Zwracam uwagę na zagrożenia wynikające z przejścia na emeryturę, obowiązującej umownej granicy starości, która może stanowić swoistą „pułapkę izonomii”, ograniczając aktywność podmiotową jednostki, ale i wyzwalać nastawienia roszczeniowe. Analizie poddaję konsekwencje transformacji ustrojowej, w wyniku której deprecjacji uległy dokonania starszego pokolenia, a dotychczasowe sposoby „bycia w świecie” wymagają przedefiniowania. Jednocześnie wskazuję na zagrożenia wynikające z procesu starzenia się człowieka, takie jak problemy zdrowotne, spadek dochodów, utrata współmałżonka, konieczność odnalezienia się w nowej roli po przejściu na emeryturę. Zwracam uwagę na konsekwencje braku powodzenia strategii obrony własnej tożsamości, prowadzące w ostateczności do samobójstwa. Życie człowieka traktuję, zgodnie z przyjętymi założeniami, dynamicznie, nawiązując do dynamizmu doświadczania kryzysu starości, czego przykładem może być zdanie: *Człowiek stary we współczesnym świecie wydaje się bronić swojej tożsamości, balansując pomiędzy biernym przystosowaniem i zależnością a aktywnym uczestnictwem i autonomią* (s. 138).

Kontynuując analizę zagrożeń życia człowieka w starości, analizuję czynniki zagrażające bezpieczeństwu ludzi starych. W artykule (3.) *Zapewnienie bezpiecznych warunków życia ludziom starym w kontekście doświadczania przez nich rzeczywistości*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 405, (red.) B. Kromolicka, Wyd. Naukowe US, Szczecin 2006, ISSN 1640-6818, ISSN 1641-7941, s. 39–53, przyjmuję, że poczucie bezpieczeństwa osób starszych współwystępuje z doświadczaniem przez nie rzeczywistości. Im bardziej negatywnie ludzie doświadczają rzeczywistości, w różnych aspektach, tym bardziej poczucie bezpieczeństwa może być zagrożone. Zakładam, że człowiek doświadcza rzeczywistości w perspektywie przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. W analizie koncentruję się na tych aspektach, które w oparciu o teoretyczne przesłanki można uznać za ważne z punktu widzenia zapewnienia bezpiecznych warunków życia osobom starszym. Przedmiotem analizy czynię dokonaną przez osoby starsze ocenę przeżywania przez siebie okresu starości (pozytywny – negatywny okres w życiu), samoocenę stanu zdrowia i posiadanych środków finansowych, poczucie bezpieczeństwa w mieście, poczucie bezpieczeństwa we własnym mieszkaniu,

³ Praktyka działania społecznego na rzecz osób starszych została również przedstawiona w monografii *Pomoc i opieka w starości*, (red.) B. Kromolicka, B. Bugajska, K. Seredyńska, Szczecin 2007, omawianej w pozostałych osiągnięciach, w znacznej części jednak nawiązującej do problematyki cyklu.

trudności dnia codziennego, ocenę zjawisk życia społecznego istotnych dla własnej życiowej sytuacji, percepcję wsparcia społecznego, obawy o przyszłość. W oparciu o uzyskane wyniki badań, jak również w odwołaniu do badań innych autorów formułuję postulaty dotyczące bezpieczeństwa socjalnego, zdrowotnego, bezpieczeństwa w przestrzeni miasta, we własnym mieszkaniu, w instytucjach opiekuńczych, podkreślając potrzebę koordynacji działań w tym zakresie i konieczność edukacji służb społecznych i samych osób starszych.

Analizując zagrożenia, stawiam tezę, że w wielu życiowych sytuacjach zagrożona jest godność osób starszych, co stanowi przedmiot moich dociekań w tekście (4.) *Godność w życiu ludzi starych. Wyzwanie dla profesjonalnej opieki*, (w:) *Pomoc i opieka w starości*, (red.) B. Kromolicka, B. Bugajska, K. Seredyńska, Wyd. Zapol, Szczecin 2007, ISBN 978-83-751805-3-4, s. 293–303. W ustaleniach definicyjnych odwołuję się do powszechnie rozróżnianej w literaturze przedmiotu godności osobowej i osobistej. Nawiązując do międzynarodowego raportu „Godność starszych Europejczyków”, analizuję godność moralności, tożsamości i zasług⁴. Przyjmując, że godność nie może być tymczasowa, zmienna, zależna od okresu życia człowieka, musi być oparta na ontologicznym przekonaniu o wartości, jaką jest człowieczeństwo⁵, charakteryzując opiekę wspierającą godność człowieka starego, jak również edukację promującą godność człowieka. Czynię to w części z perspektywy własnych doświadczeń z pracy w domu pomocy społecznej. Ważne z perspektywy omawianego cyklu publikacji jest odwołanie się do teorii E.H. Eriksona, w kontekście której zwracam uwagę na to, że pozytywne rozwiązanie kryzysu *integralność – rozpacz* jest tym trudniejsze, im bardziej człowiek zdany jest na pomoc innych, im bardziej ograniczana jest jego autonomia. Wraz z rosnącą zależnością od opiekunów ryzyko ingerencji w sferę osobistą osoby starszej jest większe, co tym samym zwiększa ryzyko naruszenia integralności jednostki i grozi utratą godności (s. 296).

Między przeszłością a przyszłością – doświadczanie czasu własnego życia w starości

Problematyka czasu w życiu człowieka towarzyszy mi od początku moich poszukiwań naukowych. Prowadząc badania nad poczuciem tożsamości człowieka starego w środowisku dużego miasta (rozprawa doktorska), przyjąłem, że poczucie tożsamości ludzi starych wyraża się w odpowiedzi na pytanie „kim jestem?”, czyli „ku komu, czemu się odnoszę?” (struktura wartości), „ku czemu zmierzam? (projekty na przyszłość), jak i doświadczaniu własnej integralności, czyli poczuciu akceptacji własnego życia takim, jakie było wobec nieuchronności końca egzystencji⁶. Podkreślam biograficzny wymiar kształtowania się poczucia tożsamości jednostki, co znajduje wyraz w drugim etapie badań prowadzonych metodą biograficzną, a skoncentrowanych na odczuwaniu własnego starzenia się w perspektywie doświadczania tego, co było (przeszłość), co jest (teraźniejszość) i tego, co nastąpi (przyszłość). Kontynuując badania po uzyskaniu stopnia doktora, przyjmuję, że przeszłość odgrywa znaczącą rolę w zmaganiach człowieka z psychospołecznym kryzysem

⁴ S. Ariño-Blasco, W. Tadd, *Dignity and older Europeans: The voice of professionals*. W: „Quality in Ageing”, June, 2005: 6, 1.

⁵ za: Ch. Delsol, *Esej o człowieku w późnej nowoczesności*, Kraków 2003.

⁶ B. Bugajska, *Tożsamość człowieka w starości. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, 215 s.

ostatniej fazy życia. W oparciu o takie założenie, w artykule (5.) *Doświadczenie przeszłości przez ludzi starych*, (w:) *Starzenie się i starość jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, (red.) J.T. Kowaleski, P. Szukalski, Zakład Demografii UŁ, Łódź 2006, ISBN 978-83-88529-14-6, ISBN 83-88529-14-5, s. 300–304, prezentują wyniki badań, których celem było rozpoznanie czynników składających się na doświadczenie przeszłości przez osoby starsze. Doświadczenie przeszłości, zgodnie z przyjętą definicją badawczą, to wynoszenie z tego, co było, określonych doświadczeń, tak pojmowanych, że na ich treść składa się zwartościowana przez jednostkę wiedza pochodząca ze zdarzeń przeszłych. Wyróżniam następujące kategorie: wydarzenia społeczno-historyczne, odczuwane powody do dumy, okres najtrudniejszy i najbardziej udany w życiu, charakter myśli o przeszłości, wzory osobowe, ocenę okresu przejścia na emeryturę, aktywność własną w przeszłości. Istotna w procesie reinterpretacji przeszłości osób starszych jest edukacja, co uzasadniam w artykule (6.) *Podróże biograficzne w starości*, (w:) *Dom i ojczyzna. Dylematy wielokulturowości*, (red.) D. Lalak, Warszawa 2008, ISBN 978-83-60260-05-0, s. 53–58. Pojęcie „podróże biograficzne” rozumiem metaforycznie jako analizę osiągnięć i porażek rozpatrywanych przez osoby starsze, analizę doświadczeń życiowych, własnych dokonań, ale i tego, czego człowiek doznał, a mógł uniknąć, tego, co negatywnie obciążało jego życie, na co nie miało się wpływu. Prowadzona przez człowieka, wspomagana przez edukację, refleksja nad własnym życiem może pełnić funkcję edukacyjną, ale i terapeutyczną, prowadząc do reinterpretacji własnego życia z korzyścią dla osobistego rozwoju.

W badaniach o charakterze pedagogicznym kluczowe jest dążenie do opracowania modeli optymalizacyjnych dla podejmowanych działań, w celu doprowadzenia do wystąpienia pożądanych zmian w wybranym wycinku rzeczywistości społecznej. Doskonalenie konkretnych dziedzin rzeczywistości, jako cel badań pedagogicznych, nie jest możliwe bez korzystania z dorobku innych dyscyplin, zwłaszcza kiedy analizie poddajemy złożony proces starzenia się człowieka, przebiegający w sferze biologicznej, psychicznej i społecznej. W przypadku badań nad czasem w życiu człowieka nieodzowna stała się psychologia i socjologia, ponieważ to na ich gruncie powstają teorie eksplikacyjne, pozwalające opisać, wyjaśnić, zrozumieć i przewidywać zjawiska, których rozwój jest przez pedagogikę projektowany. Efektem kilkuletniej wspólnej pracy z psychologiem, dr Celiną Timoszyk-Tomczak, nad zagadnieniem uwarunkowań przyszłościowej perspektywy czasowej osób starszych, prowadzonej w ramach projektu badawczego pt. *Wybrane aspekty życia wewnętrznego osób starszych w procesie kształtowania nastawień do przyszłości* (w projekcie pełniłam funkcję kierownika), stała się współautorska monografia (7.) *Przyszłościowa perspektywa czasowa w starości*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012, ISBN 978-83-7241-876-0, 290 s.

U podstaw prezentowanych badań znalazło się założenie, że dla człowieka starego perspektywa przyszłościowa ma znaczenie porównywalne do perspektywy przeszłościowej. Przyjęto, że pozytywne nastawienie do przyszłości odgrywa ważną rolę w rozwoju człowieka starego. Ustanawianie celów i podejmowanie aktywności ukierunkowanej na ich osiągnięcie dostarcza człowiekowi w każdym okresie życia poczucia zadowolenia i jest warunkiem uzyskania poczucia sensu życia. Przyszłość wyznaczana przez przyjmowane zamierzenia pozwala odpowiedzieć sobie na podstawowe pytania egzystencjalne: kim jestem?, po co żyję?

Brak lub ograniczenie przyszłościowej perspektywy czasowej (ppc) wymusza zachowania adaptacyjne, ograniczone do „tu i teraz”. Zwrócenie uwagi na znaczenie przyszłości w życiu ludzi starych prowadziło do pytania o możliwości i bariery kształtowania przyszłościowej perspektywy czasowej w starości. Uwarunkowań jej rozwoju upatrywać można zarówno w czynnikach zewnętrznych, związanych z szeroko rozumianym kontekstem społeczno-kulturowym, jak i w czynnikach wewnętrznych, związanych z poziomem rozwoju człowieka, jego doświadczeniem i podmiotowymi właściwościami, przede wszystkim z autonomią, introspektywnością, dążeniem do wartości, samodzielnością, dążeniem do samodoskonalenia, optymizmem, satysfakcją z życiowych dokonań. Celem przeprowadzonych badań było rozpoznanie, jak kształtuje się przyszłościowa perspektywa czasowa ludzi starych i jaki związek zachodzi między formalnymi i treściowymi aspektami przyszłościowej perspektywy czasowej a wybranymi aspektami życia wewnętrznego. Do formalnych aspektów przyszłościowej perspektywy czasowej zaliczono: długość ppc, planowanie realizacji celów długich, skupienie na celach bieżących, liczbę celów bliskich i dalekich oraz liczbę kategorii tych celów. Do treściowych aspektów przyszłościowej perspektywy czasowej zaliczono: treść celów na różne okresy życia, przewidywanie ich realizacji, natężenie emocji, jakie się z nimi wiążą, marzenia, obawy oraz stosunek do śmierci. Do wybranych aspektów życia wewnętrznego zaliczono: autonomię, introspektywność, dążenie do wartości, samodzielność, dążenie do samodoskonalenia, optymizm i satysfakcję z życia. W badaniach wzięło udział 351 osób w wieku 65 i więcej lat.

Podsumowując najogólniej uzyskane rezultaty dotyczące przyszłościowej perspektywy czasowej w starości, można stwierdzić, że w aspekcie formalnym horyzont przyszłościowy ulega skróceniu wraz z wiekiem. Im bardziej zaawansowane wiekiem są osoby, tym mniej stawiają sobie celów dalekich i co za tym idzie tworzą mniej planów realizacji takich celów. Koncentracja na teraźniejszości osób pomiędzy 65. a 90. rokiem życia nie ulega natomiast istotnej zmianie. W okresie późnej dorosłości, pod względem treści, cele na bliższą przyszłość u ludzi starych dotyczą głównie rodziny, zdrowia i spraw codziennych, inaczej socjalno-bytowych, natomiast dalekie koncentrują się na zdrowiu, rodzinie, wartościach typu dobro i szczęście oraz na dążeniach materialnych. Osoby starsze są raczej przekonane, że uda im się zrealizować postawione cele i odczuwają w związku z nimi pozytywne emocje. Cele wyznaczane przez ludzi starych, rozlokowane w przyszłości, stanowią aktywny aspekt przyszłościowej perspektywy czasowej. Oprócz niego jej istotną częścią jest aspekt wyobrazeniowy, do którego można zaliczyć cel życia – towarzyszący przez większą część egzystencji – realizowany „ustawicznie”, marzenia, obawy, nastawienia do przyszłości i dążenia o charakterze transcendentnym. Badania pokazały, że większość osób starszych formułuje cel życia, który wiąże się z rodziną, wartościami typu dobro, szczęście czy zdrowie. Również marzenia są udziałem większej części badanych, a dotyczą one zdrowia, szczęścia, rodziny, kwestii materialnych i rekreacji. Niemożność ich realizacji wynika według badanych z ograniczeń materialnych, czasowych i zdrowotnych. Obawy związane z przyszłością lokowane są przez ludzi starych głównie w obszarze rodziny oraz własnej osoby. Im starsze są osoby badane, tym częściej myślą o śmierci, a około połowy chce jeszcze przed śmiercią zrealizować jakiś ważny dla siebie cel, najczęściej zorientowany na swoich bliskich. Badani raczej wierzą w jakiś rodzaj życia po śmierci i prawie połowa z nich formułuje cele

transcendentalne związane ze spotkaniem z bliskimi, z religią, np. osiągnięciem zbawienia, czy z realizacją dążeń takich jak szczęście, ulga, spokój. Jeśli chodzi o stosunek do przyszłości, to osoby starsze deklarują najwięcej nastawień realistycznych, potencjalnych i transcendentalnych, przy czym im starsi są ludzie, tym bardziej zwiększa się preferencja nastawień transcendentalnych. Z analiz dotyczących powiązań formalnych i treściowych aspektów przyszłościowej perspektywy czasowej oraz wybranych aspektów życia wewnętrznego wynika, że kształt i zawartość ppc ludzi starych w mniejszym lub większym stopniu wiąże z satysfakcją z życia, optymizmem-pesymizmem, autonomią, samokontrolą, samodoskonaleniem, samodzielnością, introspektywnością i dążeniem do wartości.

Niezależnie od wspólnie wykonanej pracy (wkład określony na str. 2 autoreferatu i w oświadczeniu współautora nr 1 – załącznik 6), za istotne moje osiągnięcie naukowo-badawcze, wnoszące wkład w rozwój gerontologii społecznej, uważam samodzielne opracowanie rozdziału 2.1. *Przyszłość (w) starości w wybranych teoriach starzenia się*, gdzie podejmuję próbę systematycznego, krytycznego przeglądu teorii starzenia się, głównie w oparciu o literaturę obcojęzyczną. Podobnie samodzielnie analizuję kategorię czasu w życiu ludzi starych (rozdziały 2.2.1 i 2.2.2), odwołując się do literatury filozoficznej, pedagogicznej, psychologicznej, socjologicznej, oraz uwarunkowania rozwoju przyszłościowej perspektywy czasowej w starości (kontekst wewnętrzny i zewnętrzny) – rozdział 1.3. Samodzielnie prowadzę dyskusję wyników dotyczących przyszłościowej perspektywy czasowej (dyskusja do rozdziału 4.1) oraz analizy danych w zestawieniu z sytuacją socjodemograficzną (rozdział 4.2).

Problematyka badań nad przyszłościową perspektywą czasową w okresie starości jest wieloaspektowa. Interdyscyplinarna interpretacja uzyskanych wyników badań umożliwiła realizację celu praktycznego badań, wyrażającego się w opracowaniu nowych form pracy z ludźmi starszymi, co przedstawione zostało we współautorskiej monografii (8.) *Podróż w czasie. Warsztat rozwoju osobistego osób starszych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2014, (współautor C. Timoszyk-Tomczak), ISBN 978-83-7241-949-1, ISSN 8360-2751, 245 s. Książka w 2015 roku otrzymała Nagrodę Teofrasta za najlepszą popularnonaukową psychologiczną książkę roku 2014. Autorski warsztat *Podróży w czasie* stanowi propozycję pracy nad rozwojem osobistym w okresie starości. U podstaw jego tworzenia znalazło się przekonanie o możliwościach rozwojowych osób starszych, zdolności do kreatywności i ujawniania ukrytych rezerw, podparte nie tylko odkryciami naukowymi, ale i własnymi doświadczeniami z pracy z osobami starszymi. Warsztat rozwoju osobistego osób starszych pozwala odbyć metaforyczną podróż w czasie rozpoczynającą się od refleksji nad własną przeszłością, następnie terażniejszością i przyszłością. Zaprojektowany został z myślą o osobach powyżej 60. roku życia pozostających w stosunkowo dobrej kondycji psychicznej i poznawczej. Jego celem jest stymulacja rozwoju osobistego osób starszych poprzez kształtowanie zrównoważonej perspektywy czasowej u osób starszych, budzenie pozytywnego nastawienia do czasu własnego życia, pomoc w pozytywnym rozstrzygnięciu życiowego kryzysu: *integralność – rozpacz*. Proponowane techniki w zakresie pracy z przeszłością mają na celu kształtowanie pozytywnego nastawienia do własnej przeszłości, przywołanie wspomnień o różnym emocjonalnym zabarwieniu, a następnie poddanie ich refleksji i ponownej interpretacji. W zakresie pracy nad czasem terażniejszym chodzi

o budzenie świadomości czasu własnego życia, dostrzeganie uroków życia, własnych możliwości pomimo istniejących ograniczeń, wykorzystywanie czasu teraźniejszego do własnego rozwoju, dostrzeganie jego dobrych stron. Praca z przyszłością osób starszych ma na celu poszerzenie perspektywy czasowej, kreatywne projektowanie przyszłości, namysł nad przyszłością transcendentalną. Warsztat jest propozycją 100 technik, realizowanych w poszczególnych etapach warsztatu: (1) Rozpoczęcie podróży (techniki integracyjne); (2.) Podróż do przeszłości; (3.) Podróżowanie w teraźniejszości; (4.) Podróż do przyszłości (w tym transcendentalnej); (5.) Zakończenie podróży. Proponowane techniki pogrupowane zostały w trzy układy: „horyzontalny”, „wertykalny” i „scalony”. Układ „horyzontalny” tworzą techniki ułożone na osi czasu: przeszłość – teraźniejszość – przyszłość – przyszłość transcendentalna, realizowane w poszczególnych etapach warsztatu, co pozwala na wyzwalamie dynamizmu każdej perspektywy czasowej, uświadamiając człowiekowi znaczenie czasu, który minął, który trwa aktualnie i który nadejdzie. Układ „wertykalny” tworzą tak zwane techniki przewodnie (*Lot balonem*, *Dziennik podróży* i *Mandala życia*), które powtarzają się na koniec każdego etapu podróży, co pozwala na rozumienie związków pomiędzy poszczególnymi perspektywami czasowymi, uświadamiając, że czas w życiu człowieka jest jednością, a wzajemne przenikanie się przeszłości, teraźniejszości i przyszłości wzmacnia świadomość czasu w życiu człowieka. Układ „scalony” tworzą techniki mające na celu połączenie perspektyw czasowych i wypracowanie zrównoważonej perspektywy czasowej. Podróż do przeszłości, teraźniejszości i przyszłości zatacza koło i tworzy nową jakość czasu własnego życia w okresie starości. O ile zamysł i konstrukcja całego warsztatu, który pilotażowo był udoskonalany podczas prowadzonych zajęć w różnych grupach osób starszych, jest efektem kilkuletniej wspólnej pracy, o tyle za wyłącznie swoje osiągnięcie (wkład określony na str. 2–3 autoreferatu i w oświadczeniu współautora nr 2 – załącznik 6), uważam teoretyczną analizę życia człowieka, przeprowadzoną w kontekście refleksji nad czasem życia, metaforą życia jako podróży, jak i pojęcia mentalnej podróży w czasie, w oparciu o literaturę obcojęzyczną. Tytuł autorskiego rozdziału *Podróż w czasie – ku zrozumieniu życia w starości* (rozdział 1) dowodzi równocześnie, że centralną kategorią moich dociekań uczyniłam życie człowieka w starości, zgodnie z koncepcją prezentowanego cyklu, które analizuję w perspektywie dwóch sprzężonych ze sobą dynamizmów: doświadczania czasu własnego życia w starości i psychospołecznego kryzysu starości, z którym przychodzi się człowiekowi zmierzyć.

Między rezygnacją a zaangażowaniem – psychospołeczny kryzys w życiu człowieka

W artykule (9.) *Dziewiąta faza życia – próba rozszerzenia teorii psychospołecznego rozwoju E.H. Eriksona*, „EXLIBRIS Biblioteka Gerontologii Społecznej”, 2015 nr 1 (9), s. 19–36⁷, ISBN 978-83-941568-3-1, ISSN 2450-0232, wnoszę do dyskusji nad życiem człowieka

⁷ Artykuł powstał później lub w tym samym czasie co prezentowane po nim publikacje, jednakże sam zamysł zrodził się pod wpływem próby rozpoznania kryzysu *integralność – rozpacz* podczas badań w rozprawie doktorskiej, czemu daję wyraz w książce *Tożsamość człowieka w starości* (2004). Dlatego też, zważywszy na kilkuletnią pracę nad tekstem, zapoczątkowaną po uzyskaniu stopnia doktora, prezentuję go jako pierwszy, co pozwoli na późniejszą analizę według wskazanych biegunów dynamicznego kryzysu: *zaangażowanie versus rezygnacja*.

w starości propozycję wyróżniania dwóch, a nie jednego kryzysu starości, zgodnie z obowiązującą w literaturze przedmiotu dwudzielną klasyfikacją trzeciego i czwartego wieku⁸. Punktem wyjścia dla moich poszukiwań stała się pozycja E. Eriksona – *The Life Cycle Completed* (1997), rozszerzona przez Joan Erikson o nowe rozdziały poświęcone dziewiątej fazie życia. Ważna dla budowania własnego punktu widzenia, zmierzającego do przedstawienia propozycji rozszerzenia teorii E. Eriksona, była pozycja: *Vital involvement in old age* (E.H. Erikson, J.M Erikson, H.Q. Kivnick 1986), w której autorzy dokonują rozróżnienia pomiędzy psychospołecznym doświadczaniem starości w trzecim i czwartym wieku, stawiają pytanie o uniwersalność starości i sugerują (na przedostatniej stronie książki) potrzebę dodania do cyklu życia dziewiątej fazy. Zgadza się z J. Erikson, że zasadnym jest wyróżnienie dziewiątej fazy w życiu człowieka. Różnica polega jednak na tym, że J. Erikson zaproponowała kolejną fazę i scharakteryzowała ją jako ostatnią, po kryzysie fazy ósmej. Moim zdaniem *integralność* versus *rozpacz* to nadal kryzys ostatniej fazy życia, czyli – przy zastosowanym rozszerzeniu – dziewiątej fazy, której cnotą jest mądrość. Kryzys fazy ósmej, moim zdaniem, rozgrywa się na kontinuum *zaangażowanie* versus *rezygnacja*, a jego siłą możliwą do zdobycia jest *odwaga*. Zaangażowanie rozumiem jako wybór własnego sposobu bycia w świecie, zmierzający do osobistego rozwoju w kierunku realizacji uniwersalnych wartości, zgodnie z etycznym wymiarem etosu społecznego, w poczuciu akceptacji zmian będących konsekwencją procesu starzenia się człowieka. Rezygnację rozumiem jako drugi biegun dynamizujący konflikt fazy 8, który przejawia się w tym, że jednostka nie podejmuje nowych działań, nie kontynuuje też starych, równocześnie wyraża przekonanie o bezsensowności podejmowania jakichkolwiek działań na rzecz własnego rozwoju. W kryzysie tym dochodzi do konfrontacji z własną starością w wymiarze *soma*, *psyche* i *ethos*, kiedy to zachodzące zmiany związane z procesem starzenia się oraz zmiana okoliczności działania czynią dotychczasowe sposoby bycia w świecie nieadekwatnymi i wymagają wysiłku zaangażowania się w poszukiwanie nowego miejsca dla siebie. Siłą, która ma szansę zrodzić się ze zmagania człowieka starszego pomiędzy zaangażowaniem i rezygnacją, jest odwaga. Cnota odwagi znalazła się u podłoża autorskiej koncepcji geragogiki odwagi, którą wiąże z gerontologią krytyczną i która może stanowić istotny wkład w dyskusję nad pedagogicznym wspomaganiem osób starszych.

Rezygnacja w okresie starości może być uwarunkowana wieloczynnikowo, może też przybierać skrajne formy, takie jak samobójstwo, co wskazywać może na dramaturgię życia w starości i zarazem ostatecznie świadczyć będzie o negatywnym rozwiązaniu psychospołecznego kryzysu tej fazy. W przypadku zjawiska samobójstw osób starszych kwestia jest jednak dużo bardziej złożona (może też być przejawem negatywnego rozstrzygnięcia kryzysu ostatniej fazy życia *rozpacz* – *integracja*, ale i wówczas najprawdopodobniej wcześniej człowiek doświadczy rezygnacji), co staram się ukazać w tekście (10.) *Samobójstwo w starości*, (w:) *Życie w starości*, (red.) B. Bugajska,

⁸ Artykuł w skróconej wersji, ale poszerzony o obecną w literaturze gerontologicznej dyskusję nad czwartym wiekiem, jak również badania empiryczne w tym zakresie, otrzymał pozytywne recenzje w czasopiśmie „Ageing & Society”; w recenzjach podkreślano wartość koncepcji również z uwagi na kategorię odwagi. Został przyjęty do druku.

Wydawnictwo Zapol, Szczecin 2007, ISBN 978-83-751805-0-3, s. 313–325. Analizuję samobójstwa osób starszych w województwie zachodniopomorskim w latach 2003–2006. Badania, które kontynuuję, jak również popularyzuję w środowisku, jak żadne inne nie zrodziły się z przesłanek poznawczych, lecz społecznych, kiedy to coraz więcej osób starszych kierowało do mnie pytania dotyczące pomocy osobom znajdującym się w tak trudnej sytuacji życiowej, że myśli samobójcze przestawały już pełnić funkcję adaptacyjną. Formułuję postulaty w zakresie profilaktyki samobójstw osób starszych, które domagają się szybkiego przełożenia na działanie społeczne.

Kolejny podjęty przeze mnie problem dotyczył zjawiska wykluczania społecznego osób starszych, zjawiska, które nie sprzyja zaangażowaniu człowieka starszego w życie, wręcz przeciwnie – wzmacnia rezygnację. W publikacji (11.) *Social exclusion of the elderly*, (w:) *Special Education: Learning, Education and Rehabilitation*, (red.) I. Ramik-Mażewska, T. Żółkowska, Editorial series „Special Pedagogy – Conceptions and the Reality” 2013 Vol. II, ISSN 2082-8632, ISBN 978-83-64277-05-4, s. 74–80, dokonuję rozpoznania uwarunkowań społecznego wykluczania ludzi starych, jego wymiarów i skutków, poszukuję możliwości zapobiegania, jak również wspomaganie osób starszych podlegających procesowi wykluczania społecznego. Zwracam uwagę na konieczność promowania aktywności i zaangażowania, zwracając uwagę na to, że aktywność nie może być warunkiem akceptacji, bo jej brak, wynikający np. z pogarszającego się stanu zdrowia, prowadziłby automatycznie do wykluczenia. Jednocześnie zauważam, że wykluczenie z pewnych dziedzin życia społecznego, w tym autowykluczenie, może otwierać perspektywy rozwojowe na nowe możliwości – rozwój pasji, zainteresowań, talentów. Zatem o ile można było przyjąć, że ekskluzja społeczna jest zjawiskiem zagrażającym pozytywnemu rozstrzygnięciu kryzysu, sprzyjając rezygnacji czy też rozpacz, o tyle nie można wykluczyć, że człowiek, definiując swoją starość, może świadomie zawęzić przestrzeń swojej życiowej aktywności, wyłączając się z różnych obszarów życia, aby bardziej intensywnie doświadczać tego, co stanowi przedmiot jego dążeń, co pozostaje zgodne z koncepcją P. Baltesa (selektywna optymalizacja z kompensacją).

Analizując pozytywne aspekty życia w starości w wymiarze indywidualnym i społecznym, które mogą świadczyć o pozytywnych rozstrzygnięciach psychospołecznego kryzysu lub sprzyjać mu, kiedy dojdzie do indywidualnego przesilenia, rozumianego jako szczególnie silne doświadczenie przeciwieństw: *zaangażowanie* versus *rezygnacja*, a następnie *integralność* versus *rozpacz*, koncentruję się na samodzielności, integracji pokoleń, edukacji osób starszych w Uniwersytetach Trzeciego Wieku i ich obecności w procesie kształcenia w szkole wyższej.

Samodzielność, uznawaną w gerontologii społecznej za priorytetową w życiu osób starszych, odnoszę zarówno do wypracowania przez człowieka dyspozycji do uniezależniania się od pomocy innych w codziennym funkcjonowaniu, jak i uniezależniania się od schematów, czy też opinii dotyczących sposobu przeżywania okresu starości. Analizie poddaję warunki samodzielności człowieka: (1) działanie zgodnie ze stawianymi sobie celami i zadaniami; (2) działanie motywowane wewnątrznie; (3) przekonanie, że dokonywane wybory oddziałują korzystnie na własny rozwój. Samodzielność odnoszę do aktywności fizycznej, psychospołecznej i podmiotowoosobowej człowieka, nawiązując do koncepcji

wielowymiarowego bycia i stawania się człowieka K. Popielskiego, wychodząc z założenia, że człowiek pomimo utraty samodzielności w wymiarze fizycznym może utrzymać niezależność w sferze psychicznej i duchowej, co może być wspomagane przed edukację, na co zwracam uwagę w tekście (12.) *Samodzielność w starości. Perspektywa psychopedagogiczna*, (w:) *Samodzielność ludzi starych z perspektywy medycyny i polityki społecznej – doświadczenia Polski i UE*, Materiały konferencyjne, PTG, Oddział Mazowiecki, Warszawa 2004, ISBN 83-921820-0-6, s. 217–225.

Prezentowane do tej pory publikacje cyklu, z uwagi na pedagogiczny charakter badań, w większym lub mniejszym stopniu zawierają idee istotne z punktu widzenia przekształcania rzeczywistości społecznej, poprzez edukację, z myślą o zapewnieniu osobom starszym bezpiecznych, godnych, sprzyjających rozwojowi warunków życia. Przedstawione poniżej publikacje wychodzą poza idee w kierunku konkretnych zastosowań, praktyk aktywizujących osoby starsze i przekształcających ich środowisko życia, które pomagają człowiekowi zmagać się z przeciwnymi biegunami kryzysu *zaangażowanie – rezygnacja*, sprzyjając zaangażowaniu człowieka w życie, które jest mu zadane do przeżycia w coraz dłuższym wymiarze czasu w stosunku do poprzednich pokoleń, co pozostaje w związku z planowaniem własnej przyszłości.

Celem podjętych badań przedstawionych w tekście (13.) *Uniwersytet Trzeciego Wieku w ocenach i doświadczeniach słuchaczy*, (w:) *W poszukiwaniu nowej jakości edukacji jutra*, (red.) A. Stachura, T. Zimny, Instytut Pedagogiki US, Szczecin 2005, ISBN 83-922254-1-4, s. 174–179, było rozpoznanie jak ludzie starsi oceniają działalność edukacyjną UTW i jakie doświadczenia wynoszą z uczestnictwa w procesie edukacji. Analizuję praktyczną przydatność nabywanej wiedzy, zmiany w zakresie własnej aktywności życiowej, motywację do uczestnictwa w zajęciach, ocenę zmiany we własnym postępowaniu, funkcję integracyjną UTW. Jednocześnie w formułowanych postulatach zwracam uwagę na znaczenie edukacji w „trzecim wieku” w procesie kierowania własnym rozwojem i dostarczania nowych strategii radzenia sobie w nowych warunkach życia.

Potencjał osób starszych może przejawiać się w różnych formach, jedną z nich, ważną z perspektywy życia społecznego, są relacje międzypokoleniowe. Problematyka integracji międzypokoleniowej, realizowana przeze mnie w ramach projektów dydaktycznych, podjęta została w ramach pracy redakcyjnej nad monografią (14.) *Młodość i starość. Integracja pokoleń* (redaktor monografii zbiorowej), Szczecin 2010, Wyd. Zapol, ISBN 978-83-7518-247-7, 298 s. Strukturę książki wyznaczają dwa sformułowane przeze mnie problemy: Jak rozumiana jest integracja pokoleń w perspektywie filozoficznej, socjologicznej, antropologicznej, demograficznej, pedagogicznej, ekonomicznej? oraz Jak kształtują się relacje między młodymi i starszymi w codziennym życiu i jakie działania są podejmowane z myślą o integracji pokoleń? Tekst otwierający, na moje osobiste zaproszenie, przygotował uznany gerontolog – prof. Peter Uhlenberg (University of North Carolina). W książce odnaleźć można interdyscyplinarne i międzynarodowe spojrzenie na kwestię integracji pokoleń, o czym świadczy obecność autorów nie tylko z Polski, ale i Stanów Zjednoczonych, Niemiec, Słowacji, Rosji, Finlandii, z większością których miałam możliwość współpracować.

W rzeczywistości polskiej, szczególnym fenomenem edukacyjnym okazał się rozwój różnorodnych form edukacji osób starszych w ramach Uniwersytetów Trzeciego Wieku, które umożliwiają osobom starszym zaangażowanie w wielu obszarach życia społecznego. W oparciu o własne doświadczenia wyniesione z pracy społecznej w UTW (od 2004 do 2015 jako wiceprezes), w artykule (15.) *Uczelnia z misją – 35 lat Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Szczecinie*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych”, 2014 nr 1 (84), Toruń, s. 62–75, ISSN 1507-6563, podejmuję problem misji realizowanej na przestrzeni lat przez UTW w Szczecinie. W oparciu o analizę dokumentów przedstawiam cele przyświecające twórcom UTW, ich przeobrażenia w kolejnych latach działalności, wynikające z uzyskania statusu stowarzyszenia. Ukazuję wybrane działania podejmowane przez UTW w Szczecinie na rzecz seniorów i środowiska lokalnego, jak również pojawiające się bariery, zmiany, nowe możliwości. Prezentuję zmieniającą się na przestrzeni lat strukturę demograficzną słuchaczy UTW, czego przejawem jest m.in. znaczący wzrost liczby osób z wykształceniem wyższym, jak również wzrost liczby osób w wieku 80 i więcej lat. Zwracam uwagę na konieczność redefinicji misji, jej ponownego odczytania i doskonalenia, jak również na nowe możliwości i wyzwania, przed jakimi staje Uniwersytet Trzeciego Wieku w Szczecinie. Formułowane przeze mnie postulaty w zakresie przekształcania środowiska życia osób starszych, jak również edukacji gerontologicznej, od lat są przeze mnie realizowane w praktyce, co jest wyrazem mojego rozumienia i uprawiania pedagogiki, co przedstawiam w artykule (16.) *Szkoła wyższa jako przestrzeń edukacji gerontologicznej*, „Pedagogika Szkoły Wyższej”, 2014 nr 2, s. 149–165, ISSN 2083-4381. Prezentuję innowacyjne rozwiązania opracowane i wdrożone na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego w ramach prowadzonej edukacji gerontologicznej. Definicję edukacji gerontologicznej przyjmuję za Z. Szarotą, która w jej ramach wyróżnia edukację do starości, edukację w starości, edukację przez starość i edukację dla starości⁹. Rozszerzam sposób rozumienia edukacji dla starości, uwzględniając perspektywę pedagogiki społecznej, o tworzenie warunków do przekształcania środowiska życia osób starszych siłami środowiska, demaskowanie i likwidowanie czynników hamujących indywidualny rozwój, budzenie odpowiedzialności za los osób najstarszych, uświadamianie stereotypów starości. Koncentruję się na kilku obszarach działania społecznego: (1) promowanie humanistycznego podejścia do starzenia się i starości człowieka – rozwój idei *Humanistyka wobec starości* w duchu integracji pokoleń; (2) edukacja gerontologiczna w ramach konferencji naukowych z cyklu *Świat (nie)przyjazny starości*; (3) współpraca z UTW w województwie zachodniopomorskim i wzmacnianie ich pozycji w regionie poprzez edukację; (4) edukacja seniorów w Szczecinie. W ramach edukacji seniorów opisuję m.in. koncepcję Szczecińskiego Humanistycznego Uniwersytetu Seniora, którego jestem koordynatorem, Latającego Humanistycznego Uniwersytetu Seniora, Zachodniopomorskiego Forum Liderów UTW i Zachodniopomorskiego Partnerstwa na rzecz Aktywności Seniorów – inicjatywy, których byłam pomysłodawcą i które realizuję na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego, wraz z zespołem. Celem artykułu jest promocja dobrych praktyk w zakresie współpracy Wydziału Humanistycznego ze środowiskiem lokalnym, ukazanie roli szkoły wyższej w przekształcaniu

⁹ Z. Szarota, *Era trzeciego wieku – implikacje edukacyjne*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2014, nr 1.

rzeczywistości społecznej z myślą o tworzeniu warunków do godnego, ukierunkowanego na rozwój przeżywania starości. Zakładam, że udział osób starszych w różnorodnych formach edukacji, w tym tych dostępnych w szkole wyższej, stanowi jeden z istotnych czynników sprzyjających zaangażowaniu człowieka w życie na emeryturze, osłabiając chęć rezygnacji.

Podsumowując publikacje konstytuujące cykl, na najważniejsze osiągnięcia składa się: zastosowanie interdyscyplinarnej perspektywy analizy procesu starzenia się i starości człowieka; analiza dynamizmów życia człowieka w starości; znaczący wkład do dyskusji nad psychospołecznym kryzysem starości w zakresie propozycji opracowania dziewiątej fazy życia; autorska zamysł koncepcji geragogiki odwagi; dokonany obszerny, krytyczny przegląd teorii starzenia się; nowatorskie w gerontologii polskiej badania dotyczące przyszłościowej perspektywy czasowej w życiu osób starszych, w tym przyszłości transcendentalnej (współautor); autorski warsztat rozwoju osobistego osób starszych – *Podróż w czasie* (współautor); opracowanie i wdrożenie projektów edukacji seniorów, do zastosowania w szkołach wyższych.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

Wiele czynników złożyło się na mój profil naukowy, który wyznacza przyjęty kierunek rozwoju naukowego oraz wybierane obszary badawcze, jak również styl uprawiania przeze mnie pedagogiki, nierozzerwalnie związany z działalnością praktyczną.

W tym miejscu skoncentruję się na środowisku wychowawczym szkoły wyższej, możliwości studiowania pedagogiki w Uniwersytecie Szczecińskim, a także zaangażowaniu w pracę na rzecz środowiska lokalnego – opiekę nad rodzinami dysfunkcyjnymi w ramach współpracy z poradnią psychologiczno-pedagogiczną oraz w grupie pracującej z dziećmi w domu dziecka metodą ruchu rozwijającego Weroniki Sherborne. Od czwartego roku studiów miałam możliwość studiowania w trybie indywidualnym z poszerzonym zakresem pedagogiki społecznej pod naukową opieką prof. Józefy Anny Pielkovej. Równie istotna dla mojego rozwoju była praca w Zakładzie Pedagogiki Społecznej (od 2007 Katedra) – w latach 1995 do aktualnie – oraz uczestnictwo w seminarium doktorskim prowadzonym przez ówczesnego kierownika zakładu dra hab. Stanisława Wawryniuka, prof. US (do 2002), który zainteresował mnie kategorią sił społecznych, włączając w program koordynacji działań na rzecz rozwiązywania problemów społecznych w Szczecinie, jak również, jako uczeń poznańskiej szkoły socjologii wychowania, zwrócił moją uwagę na twórczość Floriana Znanieckiego. Po uzyskaniu stopnia doktora nadal pozostawałam pod wpływem idei pedagogiki społecznej, uczestnicząc (z głosem doradczym) w seminarium doktorskim prowadzonym przez kierownika Zakładu (od 2007 Katedry) dr hab. Barbarę Kromolicą, prof. US (aktualnie prof. dr hab.), włączając się w projekty służące środowisku lokalnemu i inicjując działania na rzecz najstarszego pokolenia. Prof. dr hab. Barbara Kromolicka od lat motywuje mnie do działalności praktycznej, odsyłając do słów Heleny Radlińskiej o potrzebie przekształcania środowiska siłami środowiska, tym samym zainspirowała mnie do zajęcia się problematyką wolontariatu i mentoringu seniorów.

Tak więc, pedagogika społeczna ukształtowała moją naukową tożsamość i stała się płaszczyzną odkrywania przeze mnie dyscypliny – gerontologii społecznej i rozwijanej w jej

ramach gerontologii edukacyjnej (gerontopedagogiki). Związek pomiędzy pedagogiką społeczną i gerontologią nie jest przypadkowy, bowiem gerontologia edukacyjna została zdefiniowana przez Howarda Yale McClusky jako *dział teorii i praktyki gerontologii oraz pedagogiki społecznej, zajmujący się uwarunkowaniami życia i edukacji, w tym samokształcenia osób starszych oraz nauczania przez osoby starsze*¹⁰. Również Aleksander Kamiński, który wprowadził do pedagogiki społecznej koncepcję wychowania do starości, dokonuje charakterystyki gerontologii w świetle pedagogiki społecznej, pisząc, że „uprawiają ją demografowie, socjologowie i pedagodzy społeczni”¹¹. Nie bez znaczenia dla mojego rozwoju naukowego była możliwość współpracy z osobami zajmującymi się problematyką gerontologiczną w Polskim Towarzystwie Gerontologicznym. Jako przewodnicząca oddziału szczecińskiego (od 2003 do stycznia 2016 r.) mogłam brać udział w wielu przedsięwzięciach organizowanych przez towarzystwo, czerpiąc tym samym inspirację do własnej pracy naukowo-badawczej i społecznej. Wieloletnim polem praktyki była dla mnie społeczna praca w UTW w Szczecinie (w latach 2003–2015 jako członek honorowy pełniłam funkcję wiceprezesa ds. dydaktyki), jak również organizowanie konferencji naukowych z cyklu „Świat przyjazny starości” (6 edycji) i Zachodniopomorskiego Forum Liderów UTW (5 edycji). Od 2012 r. źródłem inspiracji naukowo-badawczych stał się dla mnie utworzony na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego – Szczeciński Humanistyczny Uniwersytet Seniora i Latający Humanistyczny Uniwersytet Seniora, których pracę koordynuję.

Osiągnięcia naukowo-badawcze przed uzyskaniem stopnia doktora

Wspomniane wyżej uprawianie gerontologii, rozpoczęte przeze mnie pod koniec lat dziewięćdziesiątych, okazało się dużym wyzwaniem. W trakcie pedagogicznych studiów problematyka starzenia się i starości w treściach kształcenia pojawiała się sporadycznie, problem stanowiła też mała dostępność literatury przedmiotu (dopiero na przestrzeni ostatnich 10 lat możemy obserwować widoczną zmianę w tym zakresie). Można powiedzieć, że definiowanie przez Helenę Radlińską pedagogiki społecznej jako nauki praktycznej, rozwijającej się *na skrzyżowaniu nauk o człowieku, biologicznych i społecznych z etyką i kulturoznawstwem (teoria i historia kultury) dzięki własnemu punktowi widzenia*¹², odnosi się w takiej samej mierze do gerontologii. Interdyscyplinarność, jako jedna z cech tej dyscypliny naukowej, implikuje potrzebę pracy zespołowej, co jednak, zwłaszcza w początkowym okresie mojego naukowego rozwoju naukowego, nie było możliwe z uwagi na znikome zainteresowanie środowiska naukowego problematyką starzenia się człowieka. To, co było istotne dla kształtowania własnego punktu widzenia, odkrywania i rozwijania gerontologii społecznej i geragogiki, to akceptacja moich naukowych poszukiwań w środowisku naukowym Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Szczecińskiego. W opinii na temat koncepcji rozprawy doktorskiej pt. *Poczucie tożsamości ludzi starszych w środowisku*

¹⁰ Za: A. Zych, *Geragogika między Scyllą a Charybdą*, (w:) *Starość darem, zadaniem i wyzwaniem*, red. A. Zych, Sosnowiec – Dąbrowa Górnicza 2014.

¹¹ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, PWN, Warszawa 1972, s. 310–311.

¹² Za: W. Theiss, *Radlińska*, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1997, s. 148.

dużego miasta dr hab. Maria Czerepaniak-Walczak, prof. US (aktualnie prof. zw. dr hab.), zwraca uwagę na to, że wyodrębnienie gerontopedagogiki stwarza nowe wyzwania dla pedagogicznej eksploracji i intencjonalnej zmiany, stwierdzając, że *dobrze się zatem dzieje, że w naszym środowisku odważnie podejmowane są badania zjawisk znajdujących się w tym polu problemowym (...), uznając koncepcję za przykład przekraczania tradycyjnych granic naszej dyscypliny naukowej, akceptując podejście inter-, a nawet ponaddyscyplinarne.* Rzeczywiście, obrany przeze mnie kierunek naukowego rozwoju związany z gerontologią społeczną domagał się wręcz interdyscyplinarnych studiów, co zapoczątkowało współpracę zarówno z socjologami, psychologami, jak i geriatrami – z korzyścią dla pedagogiki.

Pomocne dla budowania własnego punktu widzenia było też uzyskanie grantu promotorskiego pt. *Poczucie tożsamości osób starszych w środowisku dużego miasta* (projekt badawczy w latach 2000–2003; KBN nr 1H02E 001 18), realizowanego pod kierunkiem dra hab. Stanisława Wawryniuka, prof. US, a od 2002 pod kierunkiem prof. zw. dra hab. Kazimierza Jaskota.

Można wskazać trzy obszary moich zainteresowań naukowo-badawczych w tym okresie:

1. Tożsamość współczesnego człowieka.
2. Edukacja osób starszych.
3. Integracja pokoleń.

W ramach pierwszego obszaru badań rozpoczęłam od teoretycznej analizy kondycji współczesnego człowieka w sytuacji zmiany społeczno-kulturowej i wynikających z niej wyzwań dla edukacji, co znalazło wyraz w dwóch współautorskich opracowaniach: *Tożsamość człowieka w sytuacji zmiany społecznej*, „Firma i Rynek” 2000, 2(15), s. 91–94; *Człowiek w świecie kultury, czyli zmagania współczesnego Proteusza*, „Teraźniejszość Człowiek Edukacja” 1999, 1, s. 69–76. O ile idea wychowania do starości Aleksandra Kamińskiego wydawała mi się inspirująca i nie podlegająca dyskusji, o tyle istotną kwestią do rozstrzygnięcia pozostawały definicyjne ustalenia dotyczące starzenia się i starości człowieka. Tradycyjne pytanie o tożsamość zawierające się w słowach „kim jestem?” odnosiłam w początkowym okresie do poszukiwania odpowiedzi na to, kim jest człowiek stary sam w sobie, w relacji do innych ludzi, społeczeństwa. Znalazło to wyraz m.in. w tekstach zatytułowanych: *Sens życia w obliczu starości*; *Alienacja człowieka starszego we współczesnym świecie*; *Poczucie tożsamości ludzi starszych w środowisku Szczecina*; *Sytuacja osób starszych w jednoczącej się Europie*¹³.

Za osiągnięcie tego okresu uważam interdyscyplinarną analizę pojęcia ‘tożsamość’, co pozwoliło mi na doprecyzowanie przedmiotu badań w ramach pracy doktorskiej pt. *Poczucie tożsamości ludzi starszych w środowisku dużego miasta* oraz przygotowanie wniosku na grant promotorski. Ważnym osiągnięciem było również zdefiniowanie zagrożeń egzystencji człowieka starego oraz próba ich typologii, co zostało przedstawione w referacie pt. *Zagrożenia egzystencji człowieka starszego – w poszukiwaniu antidotum*, wygłoszonym

¹³ Załącznik 4, poz. 4 (10), 2 (13), 1 (12) – s. 10, i poz. 2 – s. 9.

podczas Międzynarodowej Konferencji Gerontologicznej na temat: „Przestrzeń życiowa ludzi starszych w wymiarze jednostkowym i społecznym”, zorganizowanej przez Uniwersytet Łódzki (1999), a następnie rozszerzonym i opublikowanym w pracy zbiorowej pod redakcją M. Dziegielewskiej (załącznik 4: poz. 3 (9) – s. 10).

W ramach pierwszego obszaru refleksji nad tożsamością człowieka starego skoncentrowałam się początkowo na interdyscyplinarnej analizie pojęcia ‘starzenie się’ i ‘starość’, krytycznie odnosząc się do definicji wskazujących na zewnętrzne kryterium umownie przyjętego wieku emerytalnego za rozstrzygające w definiowaniu starości. Odwołując się do paradygmatu interpretatywnego, zaproponowałam rozumienie starości w kategorii sytuacji społecznej (rozumianej jako definicja sytuacji zgodnie z ujmowaniem sytuacji przez Thomasa i Znanieckiego), co zostało wysoko ocenione, m.in. przez prof. Brunona Synaka, podczas ogólnopolskiej konferencji naukowej pt. „Wychowanie a trzeci wiek. Szanse – możliwości – ograniczenia”, WSP Bydgoszcz (1999), oraz opublikowane pt. *Człowiek w sytuacji „trzeciego wieku” – próba dekonstrukcji pojęcia „starość”* w pracy zbiorowej pt. „*Trzeci wiek – Szanse – możliwości – ograniczenia*”, pod redakcją A.M. de Tchorzewskiego i A. Chrapkowskiej-Zielińskiej (załącznik 4: poz. 2 (8) – s. 10). To właśnie w tej pracy rodzi się myśl, która po kilkunastu latach prowadzi moje poszukiwania do koncepcji geragogiki odwagi – cyt. „Prowadzona dwutorowo *edukacja w starości i edukacja do starości*, a raczej edukacja do życia w zmieniającym się świecie, powinna wyzwalać odwagę tworzenia siebie w każdym etapie życia” (s. 70).

Zainteresowanie problematyką edukacji osób starszych (drugi obszar zainteresowań naukowych) wiązało się z przekonaniem o możliwościach rozwojowych człowieka w każdym okresie życia, jak i potrzebie całożyciowej edukacji człowieka. Podczas XIV Letniej Szkoły Młodych Pedagogów na temat „Tożsamość osobowa – tożsamość społeczna jednostki”, zorganizowanej przez Uniwersytet w Białymstoku (10–14.09.2000), w wystąpieniu pt. *Edukacja w trzecim wieku w kontekście rozważań nad starością* starałam się wykazać, że edukacja jako wartość autoteliczna nadaje życiu w okresie starości rangę życia twórczego, jest drogą do zachowania tożsamości i niezależności osób starszych. Referat, w rozszerzonej wersji, został opublikowany w Zeszytach Naukowych Forum Młodych Pedagogów przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN, nr 1-2 (1998). Analizowałam ponadto ofertę UTW w Polsce, dokonując szczegółowego przeglądu ich działalności, co zostało przedstawione w artykule *Uniwersytet Trzeciego Wieku jako możliwość samorealizacji*, (w:) *Doświadczenie wartości samego siebie w procesach edukacyjnych*, (red.) A. Tchorzewski, A. Chrapkowska-Zielińska, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 1998, s. 150–158. Uzyskane wyniki badań referowałam m.in. podczas II Niemiecko-Polskiej konferencji naukowej Seniorów w Strasburgu w referacie pt. *Aktywni w okresie trzeciego wieku* (23.05.2001 r.). W tym okresie zwracałam też uwagę na konieczność przygotowania do starości, wskazując, jakiego rodzaju konsekwencje dla edukacji do starości wiążą się z uznaniem określonej społecznej teorii starzenia się. Referat pt. *Przygotowanie do starości w kontekście wybranych społecznych teorii starzenia się* został wygłoszony na konferencji naukowej „Starzeć się godnie i pięknie” (1999), a następnie opublikowany w materiałach pokonferencyjnych.

Nie bez znaczenia dla prowadzonych analiz było nawiązanie w 1995 roku współpracy z Uniwersytetem Trzeciego Wieku w Szczecinie i realizacja projektów integracyjnych oraz podjęcie w 2000 roku dodatkowego zatrudnienia w domu pomocy społecznej „Dom Kombatanta” w Szczecinie.

Integracja pokoleń, trzeci wskazany obszar zainteresowań naukowo-badawczych przed uzyskaniem stopnia doktora, była przedmiotem mojej pracy dydaktycznej ze studentami Pedagogiki. W opisywanym okresie zrealizowałam 5 projektów dydaktycznych, a uzyskane wyniki zaprezentowane zostały w referatach wygłoszonych podczas trzech międzynarodowych zagranicznych konferencji naukowych: (1) *Integracja międzypokoleniowa – między teorią a praktyką* – Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. „Dialog pokoleń” – Orel/Rosja, (2000); (2) *Dialog między pokoleniami* – Międzynarodowa Konferencja „Socialisation through Life Learning – Wilno/Litwa (2001); (3) *Integracja pokoleń drogą do wspólnej Europy – w kontekście współpracy Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Szczecinie z Uniwersytetem Szczecińskim* – Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. „Europatage – Gemeinsam in Europa” – Schwerin/Niemcy (2000).

Podsumowując, przed uzyskaniem stopnia doktora opublikowałam 15 tekstów, w tym 6 artykułów w czasopiśmie krajowych (w tym 2 współautorskie), 5 tekstów w monografiach i 4 w materiałach pokonferencyjnych (załącznik 4, s. 9–11). Wzięłam czynny udział w 5 międzynarodowych – zagranicznych konferencjach (w tym dwa wystąpienia w sesji plenarnej), w 4 konferencjach międzynarodowych zorganizowanych w kraju i w 12 konferencjach krajowych (załącznik 4, s. 19–21). Wymiernym osiągnięciem tego okresu była rozprawa doktorska pt. *Poczucie tożsamości ludzi starszych w środowisku dużego miasta*, przygotowana pod kierunkiem dra hab. Stanisława Wawryniuka, prof. US, a następnie prof. zw. dra hab. Kazimierza Jaskota, obroniona w 2003 roku. W trakcie opracowywania metodologicznej koncepcji badań nawiązałam współpracę z prof. G. Domino (Uniwersytet w Arizonie), współautorem zastosowanej w badaniach Skali Równowagi Psychospołecznej (Inventory of Psychosocial Balance). Cenne były wskazówki prof. Brunona Synaka, które pozwoliły mi trafnie przetłumaczyć zastosowane narzędzie badawcze, jak również prof. Kazimierza Popielskiego, który wyraził zgodę na zaproponowane przeze mnie zmiany Skali Preferencji Wartości jego autorstwa. Teorią leżącą u podstaw teoretycznych badań stała się teoria psychospołecznego rozwoju Erika H. Eriksona, która przez kolejne lata wyznaczała kierunek moich naukowych poszukiwań. Recenzenci pracy – dr hab. Jerzy Semków, prof. UW, i dr hab. Tadeusz Frąckowiaka, prof. UAM, wysoko ocenili pracę, zwracając uwagę na jej samoistną wartość naukowo-poznawczą oraz wkład w rozwój gerontologii społecznej. Praca w 2005 roku została nagrodzona w prestiżowym konkursie organizowanym przez Polskie Towarzystwo Gerontologiczne, otrzymując nagrodę drugiego stopnia za pracę doktorską w Konkursie Naukowym Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego im. Prof. Jerzego Piotrowskiego za rozprawę doktorską o tematyce gerontologicznej za okres 2001–2004.

Osiągnięcia naukowo-badawcze po uzyskaniu stopnia doktora

Po uzyskaniu stopnia doktora (w 2003 r.) kontynuowałam swoje zainteresowania naukowo-badawcze gerontologią społeczną w trzech obszarach problemowych, co stanowi rozwinięcie dokonań przedstawionych do oceny w cyklu:

1. Tożsamość człowieka starszego – przeszłość – przyszłość
2. Edukacja gerontologiczna
3. Przekształcanie środowiska życia osób starszych

I obszar naukowo-badawczy: Tożsamość człowieka starszego – przeszłość – przyszłość

Pierwszy obszar problemowy stanowił kontynuację moich naukowych poszukiwań zapoczątkowanych w ramach dysertacji doktorskiej. Po uzyskaniu stopnia doktora rozpoczęłam pracę nad książką *Tożsamość człowieka w starości. Studium socjopedagogiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005, 214 s., ISBN 83-7241-455-6, która oparta została na wynikach uzyskanych w ramach dysertacji doktorskiej (dodruk w 2012). Książka spotkała się z zainteresowaniem środowiska naukowego, a w 2005 roku otrzymałam za nią nagrodę naukową Rektora Uniwersytetu Szczecińskiego. Równoległe, finalizując projekt badawczy, przygotowałam sprawozdanie z realizacji projektu badawczego nr 1 H02E 0018 finansowanego przez KBN. Zapoczątkowane badania nad tożsamością człowieka starszego, oparte na teorii E.H. Eriksona, kontynuowałam dwutorowo, prowadząc badania nad czasem w życiu człowieka, co znalazło odzwierciedlenie w artykułach przedstawionych do oceny w cyklu. Za ważne dodatkowe osiągnięcie dotyczące problematyki przeszłości uważam dwie prace zbiorowe, których jestem współredaktorką. Pierwsza, pt. *Nic nie jest milczeniem. Wspomnienia słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Szczecinie*, Szczecin 2010, Wydawnictwo Zapol, ISBN 978-83-7518-263-0, 311 s. (red. B. Bugajska, G. Kondraciuk-Gabryś, W. Homa). Druga, pt. *To, co przetrwa... Wspomnienia słuchaczy Uniwersytetów Trzeciego Wieku*, Szczecin 2015, Wydawnictwo Zapol, ISBN 978-83-7518-767-0 (red. B. Bugajska, I. Kość, K. Seredyńska), zawierająca wspomnienia nadesłane na konkurs literacki „Ocalić od zapomnienia”, który wraz z zespołem zorganizowałam na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Szczecińskiego w ramach Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych. Ważność przedsięwzięcia upatruję w zaktywizowaniu osób starszych do publikowania swoich wspomnień, co jest ważne z punktu widzenia rozstrzygnięcia kryzysu doświadczanego w okresie starości, w myśl słów E.H. Eriksona *Jestem tym co przetrwa ze mnie*, jak również międzykulturowego przekazu wartości i zainteresowania problematyką osób młodych podczas organizowanych spotkań z autorami. Książkę rozpoczyna tekst mojego autorstwa pt. *Jestem tym, co przetrwa ze mnie – rozważania nad tożsamością człowieka starszego*, w którym analizuję złożoną kwestię tożsamości człowieka, nawiązując m.in. do teorii E.H. Eriksona. Książka *Nic nie jest milczeniem* i towarzysząca jej fotograficzno-plastyczna wystawa zostały zrealizowane w ramach zadania publicznego w zakresie kultury, sztuki i ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego, ze środków Gminy Miasto Szczecin (byłam autorką wniosku i koordynatorką). W ramach refleksji nad tożsamością człowieka opublikowałam również artykuł *Starzenie się i starość w świetle filozoficznych rozważań nad tożsamością*. W: *Zostawić ślad na ziemi*, (red.)

M. Halicka, J. Halicki, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, ISBN 978-83-7431-090-1, s. 98-112.

Wyniki badań dotyczące przyszłości, prowadzone z C. Timoszyk-Tomczak, zostały opublikowane w artykułach: *Przyszłość transcendentálna w starości*, „Biblioteka Gerontologii Społecznej EXLIBRIS”, 2015, 1 (9), ISBN 978-83-941568-3-1, ISSN 2450-0232, s. 119–131; *Satysfakcja z życia a perspektywa przyszłościowa w starości*, „Opuscula Sociologica” 2013, s. 83–94; *Przyszłość w życiu osób starszych*, „Gerontologia Polska”, 2013, t. 21, nr 2, s. 54–62; *Formalne i treściowe aspekty przyszłościowej perspektywy czasowej ludzi starych*. W: *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, (red.) D. Kałuża, P. Szukalski, Łódź 2010, ISBN 978-83-62378-08-1, s. 232–245; *Człowiek stary wobec przyszłości*, (w:) *Starzenie się a satysfakcja z życia*, (red.) S. Steuden, M. Marczuk, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, ISBN 83-7363-421-5, ISBN 978-83-7363-421-3, s. 61–70. Wychodząc z założenia, że refleksja nad czasem własnego życia jest ważna w życiu osób starszych, wyniki badań popularyzowałam w środowisku lokalnym. Wykład pt. *Czas jako źródło radości* wygłosiłam w 24 Uniwersytetach Trzeciego Wieku. Przeprowadziłam dodatkowo 16 warsztatów pt. *Podróż w czasie* dla osób starszych w różnych środowiskach.

Refleksję nad przeszłością u osób starszych budziłam również w niekonwencjonalny sposób, opierając się na technikach reminiscencyjnych. Innowacyjne w tym zakresie było koordynowanie projektu: „Beze mnie świat trwa chwilę”. Efektem warsztatów teatralnych, prowadzonych przez aktorów teatru Kana, był spektakl (2014). Równocześnie, wspólnie z C. Timoszyk-Tomczak, popularyzowałyśmy wyniki wspólnych badań w publikacjach: *Przeszłość – terażniejszość – przyszłość. Kształtowanie zrównoważonej perspektywy czasowej w starości*, (w:) *Elan Vital v priestore medzigeneracnych vztahov*, (red.) Beata Balogová, Prešov 2010, ISBN 978-80-555-0198-7; *Warsztat rozwoju osobistego – „Podróż w czasie”*, (w:) *Współczesne wyzwania gerontologii*, Poznań 2014, ISBN 978-83-87653-49-1. s. 32–47. Uzyskane wyniki badań przedstawiałam również podczas konferencji naukowych. Problematykę podejmowaną w ramach refleksji nad przeszłością i przyszłością, w tym przyszłością transcendentálną, prezentowałam podczas 10 krajowych konferencji naukowych¹⁴ i 4 międzynarodowych: (1) referat pt. *Przyszłość w życiu ludzi starych* wygłoszony podczas sesji plenarnej oraz (2) poster pt. „*Podróż w czasie*”. *Warsztat rozwoju osobistego ludzi starych* (współautor C. Timoszyk-Tomczak), na międzynarodowej konferencji naukowej: „Múdrost' veku – vek múdrosti”, zorganizowanej przez Uniwersytet w Prešovie (Słowacja) 15.01.2010 (współprowadziłam również sesję tematyczną oraz byłam członkiem Rady Programowej konferencji); (3) poster pt. *Some aspects of the future time perspective in old age* i (4) poster pt. *Transcendental future in old age* (język angielski), (współautor C. Timoszyk-Tomczak), zaprezentowane podczas II International Conference on Time Perspective „Diversity of Approaches. Unity of Passion”, organizatorzy: Uniwersytet Warszawski i KUL, Warszawa 29.07–01.08.2014.

¹⁴ Załącznik 4: poz. nr: 4 (40), 9 (29), 9 (45), 10 (46), 11 (47), 12 (48), 14 (50), 16 (52), 19 (55), 20 (56) – s. 16–18.

Moje poszukiwania badawcze dotyczące tożsamości człowieka starożytnego spotkały się z zainteresowaniem środowiska naukowego, czego dowodem może być propozycja wykonania recenzji książek oraz podjęcia współpracy z czasopismami naukowymi. I tak, w ramach omawianego obszaru naukowo-badawczego, byłam recenzentem dwóch książek: (1) *Seniory v spektre súčasného sveta* (monografia), B. Balogová, Prešov: Akcent Print, 2009, 103 s., ISBN 978-80-89295-03-6; (2) *Ludzka starość. Wybrane zagadnienia gerontologii społecznej* (monografia), A. Chabior, A. Fabiś, J. Wawrzyniak, Wydawnictwo Impuls, 2015, 367 s., ISBN 978-83-7850-873-1. Jestem członkiem Rady Naukowej czasopisma „Biblioteka Gerontologii Społecznej EXLIBRIS”; członkiem Rady Naukowej (od 2014 do aktualnie) oraz redaktorem tematycznym w zakresie pedagogiki społecznej, polityki społecznej, pracy socjalnej, gerontologii społecznej w czasopiśmie „Opuscula Sociologica” (od 2012 do aktualnie).

Wyniki badań dotyczących przyszłości prezentowałam również podczas staży dydaktycznych w Cardiff Metropolitan University (2012 i 2013) w wykładach pt. *Older People and well being and own research; Past – present – future – time travel. The shaping of a balanced time perspective in old age* oraz w Uniwersytecie w Prešovie (2010) – wykłady pt. *Wybrane aspekty życia wewnętrznego ludzi starych w procesie kształtowania nastawień do przyszłości, Znaczenie perspektywy przyszłościowej w życiu ludzi starych*.

Podsumowując moją aktywność naukowo-badawczą w omawianym obszarze problemowym, osiągnięcie stanowi: znaczący wkład do dyskusji nad przyszłością transcendentalną osób starszych (współautor); popularyzacja niekonwencjonalnych metod w pracy z osobami starszymi w oparciu o techniki reminiscencyjne; analiza egzystencji osób starszych z perspektywy dynamizmu doświadczania czasu własnego życia i dynamizmu doświadczania psychospołecznych kryzysów; popularyzacja problematyki czasu w życiu człowieka w środowisku akademickim w Polsce i za granicą oraz w środowisku osób starszych.

II obszar naukowo-badawczy: Edukacja gerontologiczna

Drugi wyróżniony obszar naukowo-badawczy dotyczący edukacji gerontologicznej związany jest bezpośrednio z moją działalnością społeczną, głównie w UTW w Szczecinie (w latach 2003–2015 wiceprezes ds. dydaktyki), w Polskim Towarzystwie Gerontologicznym – oddział szczeciński (przewodnicząca oddziału w latach 2003 – do stycznia 2016) oraz z realizacją projektów konkursowych współfinansowanych przez Miasto Szczecin, Urząd Marszałkowski, Polsko-Amerykańską Fundację Wolności i w ramach Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych – ASOS 2014–2020). Uczestniczyłam w 17 projektach dotyczących osób starszych, z czego 11 koordynowałam. Wyniki badań, prowadzonych w ramach realizacji projektów, były podstawą do projektowania sytuacji edukacyjnych z udziałem osób starszych, popularyzowane były na konferencjach lokalnych, krajowych, międzynarodowych.

W ramach edukacji gerontologicznej zajmowałam się problematyką integracji pokoleń (edukacja do starości i edukacja przez starość) oraz edukacją osób starszych w Uniwersytetach Trzeciego Wieku (edukacja w starości). Celem podejmowanych działań edukacyjnych było/jest budzenie, poprzez edukację indywidualnych sił jednostki z myślą o wprowadzaniu pozytywnych zmian we własnym życiu i środowisku lokalnym.

Podstawowym założeniem stała się praca oparta na potencjale osób starszych, a nie koncentracja na występujących deficytach.

Do szczególnych osiągnięć w ramach integracji pokoleń, po uzyskaniu stopnia doktora, można zaliczyć: zorganizowanie na Wydziale Humanistycznym US Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Młodość i starość. Integracja pokoleń” (16–17.06.2008) oraz kierowanie projektem: „Blżej siebie”, współfinansowanym ze środków budżetu Gminy Miasto Szczecin, w ramach zlecenia dla Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego – oddział szczeciński (2007). Rezultaty projektu „Blżej siebie” popularyzowałam w kraju i za granicą (Słowacja), a w 2011 roku kontynuowałam go w ramach badań statutowych realizowanych przez Katedrę Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Szczecińskiego. W projekcie uczestniczyła młodzież gimnazjalna, licealna, studenci i osoby starsze. W ramach projektu zorganizowałam konkurs fotograficzny i wystawę *Blżej siebie* oraz liczne spotkania integracyjne, których wymiernym efektem było wydanie kalendarza promującego międzypokoleniowe działania. Istotny był też udział w programie „Europa dla Obywateli”, współfinansowanym przez Komisję Europejską, w ramach którego uczestniczyłam w projekcie międzynarodowym (Niemcy, Szwecja, Francja i Polska) pt. „Solidarność Międzypokoleniowa”, współorganizując i prowadząc Międzynarodową Debata Międzypokoleniową (17–20.09.2015).

Ważny okazał się też mój udział w charakterze wykonawcy w projekcie badawczym pt. *Medzigeneračné vzťahy – starý rodič ako zdroj sociálnej a emocionálnej opory mladých ľudí pri hľadaní zmyslu života*. Projekt VEGA č. 1/0410/08, 2008–2010. W wyniku mojej współpracy z prof. Beatą Balogovą powstał UTW w Prešovie. W 2011 roku zostałam członkiem Centra pre edukáciu a výskum seniorov Prešovska Univerzity w Prešovie. W ramach organizowanych przeze mnie, wraz z zespołem Katedry Pedagogiki Społecznej i szczecińskiego oddziału PTG, konferencji naukowych z cyklu *Świat przyjazny starości*, IV edycja zatytułowana została: *Szkola jako przestrzeń dialogu pokoleń*, a do współpracy zaprosiłam szczecińskie licea ogólnokształcące. W referacie otwierającym pt. *Szkola łącząca pokolenia – nowy wymiar koncepcji szkoły środowiskowej* nawiązałam do rozwijanej w pedagogice koncepcji szkoły środowiskowej, pokazując możliwości jej modyfikacji i zastosowania pod kątem wychowawczych walorów integracji pokoleń (24–25.09.2013). Tematyka związana z integracją pokoleń obecna jest również w moich wystąpieniach na seminariach i konferencjach naukowych. Wygłosiłam 6 referatów poświęconych tej problematyce¹⁵, w tym w sesji plenarnej podczas Konferencji Naukowej „Medzigeneračné mosty”, Uniwersytet w Prešovie, Prešov, Słowacja, 10.11.2011 (referat pt. *Młodość i starość – między rywalizacją a partnerstwem*). Współprowadziłam 2 sesje tematyczne podczas (1) Konferencji Naukowej „Młodość i starość. Integracja pokoleń” (16–17.06.2008), sesja pt. *Młodość i starość w praktyce życia społecznego*; oraz (2) II Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej UWM w Olsztynie (29.04.2015), sesja pt. *Starzenie się i późna dorosłość w dyskursie międzypokoleniowym*.

¹⁵ Załącznik 4: 1, 2 (16), 11 (31), 6 (42), 8 (44) 17 (53) – s. 13–18).

Wśród innych podejmowanych po doktoracie działań mających na celu integrację pokoleń lub zwrócenie uwagi na jej znaczenie wymienić mogę: projekt dydaktyczny „Starość jest piękna” – spektakl przygotowany przez studentów pracy socjalnej, zaprezentowany podczas Konferencji Naukowej „Świat (nie)przyjazny starości” (11.01.2012); projekt „Muzyka łączy pokolenia” (2014); koncert z okazji Dnia Seniora przygotowany przez studentów Pedagogiki we współpracy z młodzieżą szczecińskich szkół średnich (23.01.2014); prowadzenie warsztatów międzypokoleniowych (2014), w ramach Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych ASOS na lata 2014–2020.

Przedmiotem badań, jak i praktyki pedagogicznej uczyniłam również integrację różnych środowisk senioralnych – słuchaczy UTW oraz podopiecznych domów pomocy społecznej. Szczególnie cenny okazał się projekt, którego byłam pomysłodawcą i koordynatorem, pt. „Nie do powiedzenia” – 2014. Efektem półrocznej pracy w ramach warsztatów filmowych prowadzonych przez Stowarzyszenie Kamera był film *Nie do powiedzenia* ukazujący problemy egzystencjalne osób starszych. Z mojej inicjatywy w listopadzie 2015 roku zorganizowano wieczory szachowe w domu pomocy społecznej, w których uczestniczą mieszkańcy domu oraz słuchacze Szczecińskiego Humanistycznego Uniwersytetu Seniora.

W ramach osiągnięć związanych z problematyką edukacji w starości mogę wskazać trzy okresy związane z charakterem podejmowanych działań:

1) przed doktoratem – podjęłam współpracę z UTW w Szczecinie, realizacja wspólnych projektów integracyjnych, popularyzacja działalności UTW podczas wystąpień konferencyjnych;

2) lata 2003–2011 – otrzymałam tytuł członka honorowego UTW w Szczecinie i pełniłam funkcję wiceprezesa ds. dydaktyki (do 2015), nawiązałam współpracę z UTW w regionie, inicjowałam działania na rzecz rozwoju i powstawania nowych UTW. Z mojej inicjatywy, przy wsparciu kierownika Katedry Pedagogiki Społecznej, prof. B. Kromolickiej, na Wydziale Humanistycznym została zorganizowana pierwsza konferencja naukowa poświęcona problematyce gerontologicznej – Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. „Humanistyka wobec starości” (9–10.05.2006), podczas której pełniłam funkcję sekretarza konferencji. Moja indywidualna działalność przełożyła się na podpisanie umów o współpracy z 18 UTW i Wydziałem Humanistycznym. Zostałam koordynatorem zespołu ds. współpracy Wydziału Humanistycznego z UTW w regionie;

3) od 2012 do aktualnie, w ramach edukacji w starości:

– prowadzę na Wydziale Humanistycznym Szczeciński Humanistyczny Uniwersytet Seniora, w którym zawiera się nowatorski zamysł włączania osób starszych w system kształcenia w szkole wyższej (pomysłodawca koncepcji);

– koordynuję działalność Latającego Humanistycznego Uniwersytetu Seniora (tworzenie bazy wykładowców Wydziału Humanistycznego, którzy prowadzą wykłady i warsztaty we wszystkich UTW w regionie); z mojej inicjatywy utworzony został w 2014 r. Doberski UTW.

Prowadzona pod moim kierunkiem edukacja osób starszych adresowana jest do osób w wieku 60+ jeszcze aktywnych zawodowo. W ramach włączania osób starszych w proces kształcenia w szkole wyższej, dzięki moim staraniom, przy wsparciu władz WH i zaangażowaniu

pracowników wszystkich Instytutów, osoby starsze mogą uczestniczyć w większości wykładów kursowych. Zachęcamy do podejmowania studiów podyplomowych i stacjonarnych, co szczegółowo przedstawiłam w referacie pt. *Inkluzja osób starszych w proces kształcenia w szkole wyższej*, wygłoszonym podczas Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. „Znane i nieznanne oblicza starości jako obszar wyzwań dla społeczeństw XXI wieku”, SGGW w Warszawie, 9.06.2015¹⁶.

Opracowałam koncepcję merytoryczną i koordynowałam 11 krajowych projektów dotyczących różnych aspektów aktywizacji i wsparcia osób starszych, z czego cztery ukierunkowane głównie na edukację w starości:

- 1) „Humanistyczny Senior”, realizowany w okresie 01.04–31.12.2015, w ramach Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych ASOS na lata 2014–2020, współfinansowanego ze środków Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej;
- 2) „Edukacja do potęgi Senior”, realizowany w okresie 1.04–31.12.2014, w ramach Rządowego Programu na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych ASOS na lata 2014–2020, współfinansowanego ze środków Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej;
- 3) „Zachodniopomorski Senior”, realizowany w okresie 04.05–30.11.2015, w ramach zadania publicznego pt. „Wspieranie inicjatyw służących wykorzystaniu aktywności i potencjału osób starszych”, współfinansowanego z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego;
- 4) „Razem dla Seniora”, realizowany w okresie 01.04–30.10.2014, w ramach zadania publicznego pt. „Wspieranie inicjatyw służących wykorzystaniu aktywności i potencjału osób starszych”, współfinansowanego z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego.

Uzyskane wyniki badań w zakresie aktywności osób starszych w Uniwersytetach Trzeciego Wieku popularyzowałam w referatach wygłaszanych podczas 11 konferencji naukowych, w tym 3 międzynarodowych¹⁷: (1) referat pt. *Die Universität des dritten Alters als eine Möglichkeit zur Selbstverwirklichung der alteren Generation*, wygłoszony podczas międzynarodowego seminarium naukowego w Prenzlau 28.03.2008; (2) referat pt. *Universities of the Third Age in Poland*, wygłoszony podczas wideokonferencji organizowanej przez Uniwersytet w Cardiff w ramach projektu „Global Issues in Health and Social Care”, 27.02.2012; (3) referat pt. *Aktywność ludzi starych w Uniwersytecie Trzeciego Wieku*, wygłoszony podczas międzynarodowej konferencji naukowej „Sociálna pedagogika, sociálna práca a sociálna andragogika - aktuálne otázky teórie a praxe”, zorganizowanej przez Uniwersytet w Prešovie, Spišská Nová Ves 1–2.10.2007.

Zwieńczeniem problematyki dotyczącej edukacji gerontologicznej, zarazem wyznaczającym przyszły kierunek naukowego rozwoju, stała się autorska propozycja geragogiki odwagi (będąca też kluczową kategorią cyklu stanowiącego osiągnięcie naukowe), zaprezentowana w wystąpieniach konferencyjnych. Referat pt. *Odwaga życia w starości*, wygłoszony podczas

¹⁶ Artykuł o tym samym tytule został przyjęty do druku w: M.H. Herudzińska, I. Błaszczak, *Znane i nieznanne oblicza starości jako obszar wyzwań dla społeczeństw XXI wieku*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

¹⁷ Konferencje – załącznik 4: poz. 2 (6), 3 (7), 4 (11), 4 (24), 5 (25), 6 (26), 7 (27), 10 (30), 12 (32), 15 (35), 18 (54) – s. 13–18.

Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Aktywność fizyczna osób starszych i niepełnosprawnych”, PWSZ w Wałczu, Wałcz 17–19.06.2015, oraz referat pt. *Geragogika odwagi – w stronę personalizacji życia w okresie późnej dorosłości*, wygłoszony podczas II Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Starzenie się i późna dorosłość w dyskursie międzypokoleniowym”, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Olsztyn 29.04.2015. Kategorię odwagi uznaję za kluczową w pedagogicznej pracy z osobami starszymi, jak również dostrzegam jej zastosowanie w pracy socjalnej, co przedstawiłam w referacie pt. *Praca socjalna z osobą starszą i jej rodziną w perspektywie autorskiej koncepcji geragogiki odwagi*, wygłoszonym podczas Seminarium Naukowego pt. „Rodzina w pracy socjalnej”, towarzyszącego XXIV Zjazdowi PSSPS, Wydział Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polskie Stowarzyszenie Szkół Pracy Socjalnej, Toruń 5–7.11.2014.

Podsumowując, za najważniejsze rezultaty osiągnięte w ramach omawianego obszaru problemowego uważam: opracowanie, wdrożenie i popularyzację projektów edukacyjnych w zakresie integracji pokoleń i edukacji seniorów, bazujących na odkryciach współczesnej gerontologii, z możliwością ich zastosowania w innych instytucjach, w tym w szkołach wyższych; popularyzację działalności Uniwersytetów Trzeciego Wieku w kraju i za granicą.

III obszar naukowo- badawczy: Przekształcanie środowiska życia osób starszych

Problematyka naukowo badawcza dotycząca przekształcania środowiska stanowi rozszerzenie zawartego w przedłożonym do oceny cyklu aspektu działania społecznego. Analizując ten obszar problemowy, można wskazać dwa kierunki moich działań:

- 1) identyfikacja zagrożeń egzystencji osób starszych i formułowanie postulatów pedagogicznych w zakresie pożądanej zmiany i podejmowanie konkretnych działań;
- 2) przekształcanie środowiska siłami osób starszych.

Pierwszy kierunek dotyczy przekształcania środowiska życia osób starszych poprzez zapewnienie godnych, bezpiecznych warunków życia przez podmioty zewnętrzne, natomiast drugi kierunek odnosi się do przekształcania środowiska lokalnego przez osoby starsze, w tym również rozwiązywania kwestii istotnych dla starszego pokolenia.

Wśród zidentyfikowanych zagrożeń zajęłam się problemem samobójstw osób starszych, co znalazło wyraz w jednym z artykułów cyklu, jak również w 6 referatach wygłoszonych podczas konferencji naukowych¹⁸, z czego dwóch zaprezentowanych podczas konferencji zagranicznych: (1) referat pt. *Selbstmord im Alter (Samobójstwo w starości)* wygłoszony podczas konferencji naukowej niemiecko-polskiej poświęconej problemowi demencji: „Demanz – Hilfe heute und in der Zukunft”, Niemcy, Kolonia, organizator: Powiat Rhein-Erft-Kreis, 5–7.10.2011; (2) referat pt. *Die Universität des dritten Alters als eine Möglichkeit zur Selbstverwirklichung der alteren Generation*, wygłoszony podczas międzynarodowego seminarium naukowego w Prenzlau 28.03.2008. W trzech wystąpieniach konferencyjnych kontynuowałam również problematykę ekskluzji społecznej osób starszych¹⁹, z czego dwa

¹⁸ Załącznik 4: poz. 2, 2 (5), 13 (33), 14 (34), 16 (36), 15 (51) – s. 13–18.

¹⁹ Załącznik 4: poz. 4, 1 (5), 1 (21) – s. 13–15.

referaty wygłosiłam na konferencjach zagranicznych: (1) referat pt. *Social exclusion of the elderly*, podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. „Pedagogická evaluace '08; Sociália 2008”, Malenovice (Czechy), organizator: Ostravská Univerzita v Ostravé, 18–19.09.2008; (2) referat w sesji plenarnej pt. *Ekсклюza ludzi starych*, wygłoszony podczas konferencji naukowej „Seniori a seniorki v aspetre súčasnosti” zorganizowanej przez Uniwersytet w Prešovie 15.01.2008.

Podjęłam również problem bezpieczeństwa osób starszych, a wyniki badań popularyzowałam w trzech wystąpieniach konferencyjnych²⁰ i w artykule *Bezpieczeństwo osób niepełnosprawnych ruchowo w dużym mieście. Raport z badań, (w:) Zagrożenia w starości i na jej przedpolu*, (red.) M. Halicka, J. Halicki, K. Czykier, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2010, ISBN 978-83-7431-243-1, s. 107–118. Przedmiotem zainteresowania naukowego uczyniłam również analizę systemu pomocy społecznej i służby zdrowia w aspekcie zaspokajania potrzeb osób starszych. W tym obszarze współpracowałam z osobami reprezentującymi różne dyscypliny naukowe, co znalazło wyraz w tekstach zawartych w monografii *Pomoc i opieka w starości*, przygotowanej we współredakcji z B. Kromolicką i K. Seredyńską. Szczecin 2007, Wydawnictwo Zapol, ISBN 978-83-751805-3-4, 440 s.

W ramach współpracy z Cardiff Metropolitan University uczestniczyłam w projekcie „Global Issues in Health and Social Care” (projekt międzynarodowy z udziałem państw: Walia, Polska, Brunei i Zimbabwe), w ramach którego wygłosiłam 5 referatów podczas wideokonferencji poświęconych problematyce polskiego systemu pomocy i ochrony zdrowia – referaty pt. *Elderly care in Poland* (współautor P. Dudek), (2014), *Health Care System in Poland – in the context of socio-cultural change* (współautor P. Dudek), (2014), *Elderly care in Poland – case study* (2013), *Social Assistance in Poland – in the context of socio-cultural change* (2012)²¹. Problematykę wsparcia i godnej opieki nad osobami starszymi podjęłam jeszcze w czterech referatach konferencyjnych²². W ramach omawianej problematyki współpracowałam również z prof. Beatą Balogovą z Uniwersytetu w Prešovie, m.in. recenzując monografię pt. *Filozofia sociálnej starostlivosti o terminálne chorych*, M. Centková, B. Balogová, Prešov: Akcent Print, 2007, ISBN 978-80-89295-01-2, 167 s.

W 2015 roku rozpoczęłam współpracę z dr Magdaleną Leszko, pracownikiem Northwestern University w Chicago, w zakresie badań nad wsparciem opiekunów osób chorych na alzheimera. Wyniki wspólnych badań dotyczących rozpoznania wiedzy na temat choroby, przeprowadzonych w grupie osób starszych i młodych, jak również pracowników socjalnych, zaprezentowane zostały w sesji posterowej, poster pt. *Knowledge and Beliefs about Alzheimer's Disease among Young and Older Adults in Poland* podczas Konferencji Naukowej „Aging as a Lifelong Process – The Gerontological Society of America's 68th Annual Scientific Meeting”, Orlando, Florida, 18–22.11.2015²³. Dokonałyśmy również przeglądu systemów opieki długoterminowej w wybranych krajach, co zostało przedstawione

²⁰ Załącznik nr 4: poz. 1(15), 4 (18), 7 (43) – s. 14–17.

²¹ Załącznik 4: poz. 1 (8), 2 (9), 3 (10), 5 (12) – s. 14.

²² Załącznik 4: poz. 3 (17), 1 (37), 13 (49), 21 (57) – s. 14–18.

²³ Osobą prezentującą poster była dr Magdalena Leszko (współautor badań).

w artykule pt. *Towards creating a comprehensive care system for elders: an overview of long-term systems across the developed countries*, (red.) Z. Szarota, J. Maćkowicz, „Biblioteka Gerontologii Społecznej EXLIBRIS”, 2015, nr 2 (10), s. 13–23, (język polski), ISBN 978-83-941568-4-8, ISSN 2450-0232, 176 s. Aktualnie pracujemy nad polską adaptacją testu znajomości choroby Alzheimera (Alzheimer’s Disease Knowledge Scale), autorstwa Briana Carpentera.

Pełniąc funkcję przewodniczącej szczecińskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Gerontologicznego, podejmowałam działania na rzecz rozwoju geriatry w regionie – jestem autorką listu intencyjnego zaprezentowanego przez szczeciński oddział PTG podczas konferencji „Świat (nie)przyjazny starości” (11.01.2012). Udzielałam konsultacji przedstawicielom szpitala w Kamieniu Pomorskim i Gryficach w związku z możliwością powołania oddziału geriatrycznego. O rozwój geriatry występowałam uczestnicząc w panelach i debatach, m.in. w sesji panelowej nt. „Poprawa stanu geriatry = lepsza starość” podczas Konferencji Naukowej „Dzień Mózgu”, Szczecin 20.04.2012, zorganizowanej przez Uniwersytet Szczeciński we współpracy z Pomorskim Uniwersytetem Medycznym; w debacie „Polityka państwa wobec osób starszych 60+”, zorganizowanej przez Zachodniopomorskie Forum Organizacji Socjalnych ZaFOS, Szczecin 6.05.2013.

Brałam udział w projekcie badawczym pt. *Opracowanie strategii rozwiązywania problemów społecznych dla gminy miasto Szczecin na lata 2015–2020*, pełniąc funkcję członka zespołu badawczego oraz gremium doradczego (nominacja z dnia 16.10.2014). W ramach prowadzonych badań odpowiadałam za zorganizowanie i współprowadzenie badań fokusowych grup/instytucji, organizacji zaangażowanych w pomoc osobom starszym. Wyniki badań na temat: *Pomoc osobom starszym w Szczecinie w opinii osób starszych oraz przedstawicieli środowisk działających na ich rzecz* zostały przedstawione na spotkaniu gremium doradczego i zostały uwzględnione w strategii, której jestem współautorem. Uczestniczyłam w zespole pod kierunkiem prof. dr hab. B. Kromolickiej powołanym do opracowania koncepcji Projekt Centrum Seniora w Szczecinie, na zlecenie Prezydenta Miasta Szczecin. Jako przewodnicząca Rady ds. Seniorów przy Prezydencie Miasta Szczecin (od 2012 do aktualnie) angażowałam się w działania mające na celu dobro osób starszych, uczestnicząc m.in. w opracowaniu wniosku na konkurs „ZOOM na Rady Seniora” dla Gminy Miasto Szczecin (2014). Znaczącym osiągnięciem w zakresie przekształcania środowiska życia osób starszych jest zainicjowany przeze mnie i organizowany na Wydziale Humanistycznym, a we współpracy z Polskim Towarzystwem Gerontologicznym, cykl konferencji naukowych pt. „Świat przyjazny starości”.

W okresie 2012–2015 zorganizowałam 6 edycji konferencji naukowej z cyklu „Świat przyjazny starości”:

I edycja pt. „Świat (nie)przyjazny starości”, organizator: Polskie Towarzystwo Gerontologiczne (oddział szczeciński) oraz Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 11.01.2012. Charakter uczestnictwa: kierownik naukowo-organizacyjny.

II edycja pt. „Świat przyjazny starości”, zorganizowana z inicjatywy Rzecznika Praw Obywatelskich i Prezydenta Miasta Szczecin, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 24–25.05.2012. Charakter uczestnictwa: kierownik organizacyjny, autor wniosku konkursowego.

III edycja pt. „Świat (nie)przyjazny starości – aspekty medyczne i społeczne”, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 28.11.2012. Charakter uczestnictwa: kierownik naukowo-organizacyjny.

IV edycja pt. „Szkoła jako przestrzeń dialogu pokoleń”, organizatorzy: Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego i VI LO, Szczecin 24–25.10.2013. Charakter uczestnictwa: kierownik naukowo-organizacyjny konferencji.

V edycja pt. „Senior dla Seniora i Juniora”, zorganizowana przez Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 15–16.09.2014. Charakter uczestnictwa: kierownik naukowo-organizacyjny konferencji.

VI edycja pt. „Senior w rodzinie i dla rodziny”, organizatorzy: Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego i Polskie Towarzystwo Gerontologiczne (oddział szczeciński), Szczecin 8–9.10.2015. Konferencja zorganizowana z okazji jubileuszu XX-lecia Szczecińskiego Oddziału PTG, z udziałem uznanych autorytetów z dziedziny gerontologii w Polsce. Stanowiła część większego projektu realizowanego w okresie 28.09–30.11.2015, w ramach zadania publicznego pt. „Wspieranie działań z zakresu aktywizacji społecznej osób starszych oraz działalności na rzecz rodziny”, współfinansowanego z budżetu Województwa Zachodniopomorskiego, w ramach którego współorganizowałam targi promujące organizacje działające na rzecz rodziny i aktywizacji seniorów oraz giełdę pasji seniora. Charakter uczestnictwa: kierownik naukowo-organizacyjny konferencji, autor wniosku konkursowego.

Drugi kierunek działań w ramach przekształcania środowiska dotyczy przekształcania środowiska siłami osób starszych. U podłoża koncepcji badawczej mającej na celu przekształcanie środowiska siłami osób starszych znalazło się teoretyczne założenie o potencjale Uniwersytetów Trzeciego Wieku, rozumianym jako siły zbiorowe, które można uaktywnić/pobudzić z myślą o kreowaniu godnego środowiska życia dla osób starszych, jak również potencjale osób starszych, rozumianym jako jednostkowe siły społeczne, który można ukierunkować na rzecz pomocy innym w formie wolontariatu i mentoringu.

Z myślą o uaktywnieniu sił społecznych UTW skoncentrowałam się na województwie zachodniopomorskim, podejmując regularną współpracę ze wszystkimi – 28 UTW w regionie. Opracowałam bazę Uniwersytetów Trzeciego Wieku w województwie zachodniopomorskim oraz w ramach współpracy z ROPS dwa informatory w 2013 i w 2014 r. Zainicjowałam spotkania UTW z województwa zachodniopomorskiego w ramach Zachodniopomorskiego Forum Liderów UTW. Zorganizowałam 5 spotkań Forum, w tym 3 dwudniowe (załącznik 4: s. 41). Z mojej inicjatywy podpisane zostało Zachodniopomorskie Regionalne Partnerstwo na rzecz Aktywności Seniorów, które podpisało 31 podmiotów, w tym 25 UTW. Zorganizowałam II konferencję regionalną UTW z województwa zachodniopomorskiego „Uniwersytety Trzeciego Wieku wobec nowych wyzwań. Myślimy globalnie – działamy regionalnie” (10–11.06.2013) w ramach programu „Uniwersytety Trzeciego Wieku – Seniorzy w akcji”, realizowanego przez Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, współfinansowanego przez Polsko-Amerykańską Fundację Wolności. (opracowałam wniosek konkursowy, koordynowałam projekt), podczas której m.in. w wykładzie *UTW w trosce o czwarty wiek i rozwój geriatry* zwracałam uwagę na odpowiedzialność osób starszych za rozwiązywanie kwestii społecznych dotyczących najstarszego pokolenia. Współorganizowałam również I konferencję regionalną UTW „Uniwersytety Twórcze i Współpracujące. Myślimy kreatywnie – działamy efektywnie”, realizowaną w ramach projektu „Seniorzy w akcji” przez Centrum Inicjatyw Edukacyjno-

Społecznych w Koszalinie we współpracy z Katedrą Pedagogiki Społecznej US w dniach 7–8.12.2012. Koordynuję działalność zespołu ds. współpracy Wydziału Humanistycznego US z UTW w regionie (od 2012 do aktualnie). W 2013 r. zostałam rekomendowana przez środowisko Uniwersytetów Trzeciego Wieku do wystąpienia do Marszałka Województwa Zachodniopomorskiego w sprawie utworzenia Regionalnej Rady ds. Seniorów, z uwzględnieniem silnego przedstawicielstwa środowisk senioralnych, w tym UTW. Rada została ustanowiona we wrześniu 2015 r. i zostałam do niej powołana.

Z myślą o uaktywnieniu sił jednostkowych osób starszych w 2015 r. założyłam i prowadzę na Wydziale Humanistycznym US grupę wolontariuszy i mentorów 60+ w ramach programu „Uniwersytety Trzeciego Wieku – Seniorzy w akcji”, realizowanego przez Towarzystwo Inicjatyw Twórczych „ę”, współfinansowanego przez Polsko-Amerykańską Fundację Wolności (byłam autorką wniosku konkursowego i koordynatorką projektu). Tytuł projektu: „UTW dla społeczności lokalnych” – utworzenie grupy wolontariatu i współpracy ze społecznością lokalną. Realizuję projekty wolontariatu seniorów w ramach utworzonego z mojej inicjatywy, przy merytorycznej konsultacji Dziekana Wydziału Humanistycznego, prof. dr hab. B. Kromolickiej, Centrum Wolontariatu i Mentoringu Seniorów, rozpoczynając od wolontariatu hobbystycznego, w oparciu o metodycznie opracowaną koncepcję, uruchamiając grupę wolontariuszy w Herbarium (Wydział Biologii US), w Filharmonii Szczecińskiej i Operze. Wyniki badań dotyczące mentoringu i wolontariatu seniorów prezentowałam podczas dwóch konferencji naukowych: (1) referat pt. *Mentoring – nowa metoda edukacji i odkrywania potencjału seniorów*, wygłoszony podczas konferencji naukowej z cyklu „Świat przyjazny starości” (V edycja), pt. „Senior dla Seniora i Juniora”, Szczecin 15–16.09.2014; (2) referat pt. *Rozwój wolontariatu i mentoringu seniorów jako proces budzenia sił społecznych*, wygłoszony podczas I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej z cyklu „Sens i bezsens starości”, pt. „Niepełnosprawność i starość w wymiarze poznawania, przeżywania i percepcji społecznej”, Uniwersytet w Białymstoku, Supraśl/Białystok 14–16.05.2015. Prowadziłam warsztaty wolontariatu i mentoringu dla seniorów (20 godz.) w okresie październik – grudzień 2014 i marzec – grudzień 2015 oraz warsztaty: „Mentoring w edukacji – czyli jak czerpać z potencjału seniorów”, prowadzone podczas konferencji naukowej pt. „Senior w rodzinie i dla rodziny” (15.09.2014). Współorganizowałam dwa Fora Szkolnych Kół Wolontariatu pt. „Wolontariat zmienia pokolenia” (2013) i „Razem możemy więcej” (2014). Problematykę wolontariatu poruszałam podczas V Zachodniopomorskiego Forum Liderów UTW w referacie pt. *Rozwój wolontariatu i mentoringu – prezentacja projektów do wdrożenia w UTW* oraz prowadząc sesję dyskusyjną na ten temat.

Za najważniejsze osiągnięcia naukowo-badawcze trzeciego obszaru problemowego – przekształcania środowiska życia osób starszych – uważam opracowanie, wdrażanie i popularyzowanie koncepcji Centrum Wolontariatu i Mentoringu Seniorów oraz rozwijanie humanistycznej idei tworzenia świata przyjaznego starości. Waler praktyczny prowadzonych przeze mnie badań, istotny z punktu widzenia geragogiki, jak i pedagogiki społecznej, wyraża się w wymiernych pedagogicznych rezultatach budzenia sił społecznych osób starszych i motywowania ich do aktywności w środowisku lokalnym.

Doświadczenie naukowo badawcze, jak i społeczne w zakresie gerontologii społecznej, w tym geragogiki, przekłada się na działalność dydaktyczną i współpracę z innymi uczelniami. I tak w ramach programów POKL uczestniczyłam, głównie w charakterze wykładowcy, w 13 projektach (por. załącznik 4: s. 23–25). Wyniki badań własnych popularyzowałam szczególnie prowadząc zajęcia z zakresu gerontologii w projektach: „Opiekun osób starszych i niepełnosprawnych jako podstawa integracji i budowania wrażliwości społecznej” (2008); pilotażowe wdrożenie pt. „Szczecińskie Partnerstwo na Rzecz Osób Starszych”, realizowany w ramach projektu „Tworzenie i rozwijanie standardów pomocy i integracji społecznej” konsultacji z zakresu gerontologii dla pracowników socjalnych (10 miesięcy) oraz 2 szkolenia dla pracowników socjalnych w zakresie pracy socjalnej z osobą starszą, projekt „Profesjonalne kadry – lepsze jutro II”, realizowany przez Uniwersytet Szczeciński na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego – prowadzenie zajęć na studiach niestacjonarnych pierwszego stopnia na kierunku: praca socjalna 1.04.2013–30.11.2015; projekt „Nowoczesny program rozwoju Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego realizujący nową ofertę kształcenia stanowiącą odpowiedź na wyzwania stawiane w strategii Europa 2020” – prowadzenie zajęć na studiach podyplomowych – kierunek: gerontologia i geriatria kliniczna z podstawami organizacji i zarządzania (2013); projekt „Postaw na jakość – realizacja Strategii Rozwoju Pomorskiego Uniwersytetu Medycznego w Szczecinie” – prowadzenie zajęć na studiach podyplomowych Gerontopedagogika (edycja 2009–2011 i 2012–2014; projekt „Zachodniopomorskie w sieci – współpraca organizacji wspierających szansą na rozwój regionu” – przeprowadzenie panelu eksperckiego pt. „Aktywizacja organizacji pozarządowych na rzecz wspierania osób starszych – studium przypadku dla przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych z terenu województwa zachodniopomorskiego”, 19.04.2012.

Popularyzacja wiedzy z zakresu gerontologii oraz inicjowanie znaczących wydarzeń w tym obszarze na Wydziale Humanistycznym US, jak również włączanie w podejmowane działania studentów, w tym opieka nad kołem naukowym Gerontologii Społecznej, stały się podstawą otrzymania dwóch indywidualnych Nagród Rektora US za szczególne osiągnięcia organizacyjne (2008 i 2014) oraz zespołowej Nagrody Rektora Uniwersytetu Szczecińskiego za szczególne osiągnięcia dydaktyczne – 2013. O ważności działań podejmowanych przeze mnie na rzecz przekształcania środowiska życia osób starszych mogą świadczyć otrzymane odznaczenia: Srebrna Odznaka Gryfa Pomorskiego – 2008 (nominacja z Uniwersytetu Trzeciego Wieku) oraz Złota Odznaka Honorowa Gryfa Zachodniopomorskiego w uznaniu zasług dla regionu – 12.08.2014 (nominacja z Uniwersytetu Trzeciego Wieku rekomendowana przez Prezydenta Miasta Szczecin), listy gratulacyjne: List gratulacyjny Dziekana Wydziału Humanistycznego za całokształt pracy na rzecz Seniora, a w szczególności za koordynację pracy Szczecińskiego Humanistycznego Uniwersytetu Seniora – 13.10.2015; List gratulacyjny Rektora Uniwersytetu Szczecińskiego z dnia 30.09.2014 za utworzenie przy Uniwersytecie Szczecińskim Uniwersytetu Seniora oraz uzyskanie dwóch znaczących grantów; List gratulacyjny od Ministra Pracy i Polityki Społecznej za znaczące osiągnięcia w dziedzinie pomocy społecznej, liczne inicjatywy i przedsięwzięcia na rzecz pokolenia seniorów, umiejętne łączenie działalności naukowej w obszarze gerontologii z praktycznymi działaniami (przyznawany raz w roku w drodze

konkursowej, nominacja z Zachodniopomorskiego Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie z dnia 21.11.2014; List gratulacyjny Prezydenta Miasta Szczecin za działalność w Radzie Programowej Stowarzyszenia Uniwersytet Trzeciego Wieku – czerwiec 2008. Znaczącą nagrodą jest też nagroda w konkursie organizacji pozarządowych w Szczecinie – otrzymanie tytułu Szczecinianki Roku 2014 („nagroda przyznana za działania, dzięki którym starość postrzegana jest jako moment, w którym zyskujemy nowe możliwości bycia w świecie”).

Podsumowując, za najważniejsze swoje osiągnięcia naukowo badawcze przedłożonego do oceny cyklu publikacji pt. **Życie człowieka w starości – między przeszłością a przyszłością, rezygnacją a zaangażowaniem, ideą a praktyką działania społecznego**, uważam: zastosowanie interdyscyplinarnej perspektywy analizy procesu starzenia się i starości człowieka; analiza dynamizmów życia człowieka w starości; znaczący wkład do dyskusji nad psychospołecznym kryzysem starości w zakresie propozycji opracowania dziewiątej fazy życia; zamysł autorskiej koncepcji geragogiki odwagi; dokonany obszerny, krytyczny przegląd teorii starzenia się; nowatorskie w gerontologii polskiej badania dotyczące przyszłościowej perspektywy czasowej w życiu osób starszych, w tym przyszłości transcendentalnej (współautor); autorski warsztat rozwoju osobistego osób starszych – *Podróż w czasie* (współautor); opracowanie i wdrożenie projektów edukacji seniorów, do zastosowania w szkołach wyższych. Na pozostałe osiągnięcia naukowo – badawcze składa się: znaczący wkład do dyskusji nad przyszłością transcendentalną osób starszych (współautor); popularyzacja niekonwencjonalnych metod w pracy z osobami starszymi w oparciu o techniki reminiscencyjne; analiza egzystencji osób starszych z perspektywy dynamizmu doświadczania czasu własnego życia i dynamizmu doświadczania psychospołecznych kryzysów; popularyzacja problematyki czasu w życiu człowieka w środowisku akademickim w Polsce i za granicą oraz w środowisku osób starszych. Równie ważne z punktu widzenia rozwoju geragogiki i wykorzystania uzyskanych rezultatów prowadzonych badań jest: opracowanie, wdrożenie i popularyzację projektów edukacyjnych w zakresie integracji pokoleń i edukacji seniorów, bazujących na odkryciach współczesnej gerontologii, z możliwością ich zastosowania w innych instytucjach, w tym w szkołach wyższych; popularyzację działalności Uniwersytetów Trzeciego Wieku w kraju i za granicą.

Ważnym osiągnięciem, z punktu widzenia rozwoju pedagogiki społecznej jest: opracowanie, wdrażanie i popularyzowanie koncepcji Centrum Wolontariatu i Mentoringu Seniorów oraz rozwijanie humanistycznej idei tworzenia świata przyjaznego starości. Waler praktyczny prowadzonych przeze mnie badań, istotny z punktu widzenia geragogiki, jak i pedagogiki społecznej, wyraża się w wymiernych pedagogicznych rezultatach budzenia sił społecznych osób starszych i motywowania ich do aktywności w środowisku lokalnym.

O tożsamości naukowej badacza świadczą naukowe korzenie, następnie to, co w oparciu o realizację własnych zamysłów badawczych w postaci uzyskanych wyników badań i ich interpretacji do nauki udało się zaproponować, jak również nieodzownym elementem tożsamości jest to, do czego się zmierza, jakie kierunki naukowego rozwoju obiera się, planując przyszłość. Podsumowując prezentację własnych dotychczasowych osiągnięć, nakreślę obrane przez siebie kierunki poszukiwań naukowo-badawczych. Zamierzam

kontynuować i wzmocnić interdyscyplinarne badania nad procesem starzenia się i starości człowieka, dążąc do zbudowania zespołu; poddać empirycznej weryfikacji zaproponowany dziewiąty kryzys życia w starości *zaangażowanie versus integracja*; rozwinąć koncepcję geragogiki odwagi w odwołaniu do innych dyscyplin: filozofii, psychologii, socjologii, jak również zoperacjonalizować kategorię odwagi w drodze badań jakościowych, powrócić do badań jakościowych nad poczuciem tożsamości osób starszych ze szczególnym zwróceniem uwagi na świat wartości człowieka starszego. Rozwój badań jakościowych zamierzam wspierać jako redaktor tematyczny ds. badań (auto)biograficzno-narracyjnych w utworzonym w 2016 r., na Wydziale Humanistycznym US, czasopiśmie „Jakościowe Badania Pedagogiczne”. Zamierzam również: opracować warsztat rozwoju osobistego osób starszych pt. „Rewitalizacja życia w starości”, uaktywniający pozytywne bieguny kryzysów, w oparciu o koncepcję E.H. Eriksona, kontynuować badania podjęte z dr C. Timoszyk-Tomczak na temat przyszłości transcendentalnej osób starszych, jak również badania realizowane we współpracy z dr M. Leszko na temat wsparcia osób chorych na alzheimera. Dodatkowo zobowiązałam się opracować monografię UTW w Szczecinie na 40-lecie działalności, pt. *UTW w środowisku miasta Szczecina*.

Nawiązując do korzeni mojej naukowej tożsamości, które wywodzą się z pedagogiki społecznej, zamierzam dalej, najogólniej mówiąc, przekształcać środowisko siłami środowiska w imię ideału, jakim jest wszechstronny rozwój człowieka, kontynuując pracę z osobami starszymi w ramach Szczecińskiego Humanistycznego Uniwersytetu Seniora, we współpracy z UTW w regionie, rozwijając tym samym geragogikę.

Szczegółowy wykaz dorobku prezentuję w załączniku 4. Poniżej przedstawiam liczbowe zestawienie osiągnięć naukowo-badawczych (tabela 2) oraz liczbowe zestawienie dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego oraz informacji o współpracy międzynarodowej (tabela 3).

Tabela 2. Liczbowe zestawienie osiągnięć naukowo-badawczych

Lp.	Wyszczególnienie	Przed uzysk. stopnia doktora	Po uzysk. stopnia doktora	Łącznie
II A) Publikacje naukowe w czasopismach znajdujących się w bazie Journal Citation Reports (JCR) lub na liście European Reference Index for the Humanities (ERIH)				
1.	Opublikowane	–	1	1
2.	Po pozytywnych recenzjach – w procesie wydawniczym	–	1	1
II B) Monografie, publikacje naukowe w czasopismach międzynarodowych lub krajowych innych niż znajdujące się w bazach lub na liście, o których mowa w pkt A				
3.	Monografie naukowe	–	3	3 ²⁴
4.	Publikacje naukowe w czasopismach międzynarodowych i krajowych	6	9	15
5.	Autorstwo rozdziału w monografii	5	19	24
6.	Redakcja monografii	–	2	2

²⁴ W tym jedna autorska monografia w oparciu o doktorat i dwie współautorskie realizowane w ramach grantu KBN.

7.	Współredakcja monografii	–	3	3
8.	Prace w wydawnictwach pokonferencyjnych	4	1	5
II C) Opracowania zbiorowe, katalogi zbiorów, dokumentacja prac badawczych, ekspertyz, utworów i dzieł artystycznych				
9.	Dokumentacja prac badawczych	1	2	3
II D) Sumaryczny impact factor według listy Journal Citation Reports (JCR), zgodnie z rokiem opublikowania				
10.	Sumaryczny impact factor ²⁵	-	-	-
II E) Liczba cytowań publikacji				
11.	Według bazy Web of Science (WoS)	-	-	-
12.	Według Google Scholar (Publish or Perish)		21	21
II F) Indeks Hirscha według bazy Web of Science (WoS) – brak				
13.	Według bazy Web of Science (WoS)	-	-	-
14.	Google Scholar (Publish or Perish)		3	3
II G) Kierowanie międzynarodowymi lub krajowymi projektami badawczymi lub udział				
15.	Udział w projektach międzynarodowych	–	1	1
16.	Kierowanie krajowymi projektami badawczymi	–	1	1
17.	Główny wykonawca krajowego projektu badawczego	1	–	1
18.	Udział w krajowych projektach badawczych, w tym w ramach badań statutowych	–	5	5
II H) Międzynarodowe lub krajowe nagrody za działalność naukową				
19.	Nagrody indywidualne środowiska naukowego	–	3 ²⁶	3
20.	Nagrody indywidualne państwowe	–	2	2
II I) Wygłoszenie referatów na międzynarodowych lub krajowych konferencjach tematycznych				
21.	Wygłoszenie referatów na konferencjach zagranicznych	5	14	19
22.	Wygłoszenie referatów na konferencjach międzynarodowych organizowanych w Polsce	4	6	10
23.	Wygłoszenie referatów na konferencjach krajowych	12	39	51
24.	Łącznie wygłoszone referaty na konferencjach tematycznych (poz. 21 – 23)	21	59	80
25.	Referaty wygłoszone podczas seminariów Forum Liderów UTW	–	5	5

Tabela 3. Liczbowe zestawienie dorobku dydaktycznego, popularyzatorskiego oraz informacji o współpracy międzynarodowej

Lp.	Wyszczególnienie	Liczba
III A) Uczestnictwo w programach europejskich i innych programach międzynarodowych lub krajowych		
1.	Programy międzynarodowe	1
2.	Programy międzynarodowe przed uzyskaniem stopnia doktora	1
3.	Programy europejskie	13
4.	Programy krajowe	17
III B) Udział w międzynarodowych lub krajowych konferencjach naukowych		
5.	Referaty wygłoszone podczas konferencji po doktoracie (wykazane w pkt II I)	59
6.	Udział w sesjach panelowych/dyskusyjnych podczas konferencji i debat	4
7.	Prowadzenie sesji panelowych podczas konferencji	3
8.	Współprowadzenie sesji tematycznych podczas konferencji naukowych	5

²⁵ Artykuł mojego autorstwa został przyjęty do druku w czasopiśmie Ageing & Society – IF= 1,23.

²⁶ 2 nagrody otrzymane po uzyskaniu stopnia doktora, ale dotyczące oceny doktoratu i książki wydanej w oparciu o doktorat.

9.	Prowadzenie sesji dyskusyjnych podczas seminariów Zachodniopomorskiego Forum Liderów UTW	7
10	Udział bierny w konferencjach naukowych	15
III C) Udział w komitetach organizacyjnych międzynarodowych i krajowych konferencji		
11.	Konferencje międzynarodowe	4
12.	Konferencje krajowe	21
III D) Otrzymane nagrody i wyróżnienia (inne niż wymienione w pkt II H)		
13.	Nagrody	4
14.	Odznaczenia	2
15.	Listy gratulacyjne	5
16.	Dyplomy uznania	4
17.	Listy gratulacyjne i dyplomy uznania przed uzyskaniem stopnia doktora	2
III E) Udział w konsorcjach i sieciach badawczych		
18.		1
III F) Kierowanie projektami realizowanymi we współpracy z naukowcami z innych ośrodków polskich i zagranicznych oraz we współpracy z przedsiębiorcami innymi niż wymienione w pkt II G		
19.	Kierowanie projektami	15
III G) Udział w komitetach redakcyjnych i radach naukowych czasopism		
20.	Komitety redakcyjne	2
21.	Rady naukowe	1
III H) Członkostwo w międzynarodowych lub krajowych organizacjach i towarzystwach naukowych		
22.	Międzynarodowych	2
23.	Krajowych	4
III I) Osiągnięcia dydaktyczne i w zakresie popularyzacji nauki		
24.	Opracowanie merytorycznej koncepcji wniosków konkursowych na prowadzenie studiów na Wydziale Humanistycznym US	5
25.	Opiekun roku studenckiego (liczba roczników)	5
26.	Opiekun praktyk studenckich (liczba roczników)	2
27.	Opiekun studentów w ramach programu Erasmus	1
28.	Opieka dydaktyczna nad doktorantami (liczba osób)	3
29.	Autorskie programy nauczania	11
30.	Przedmioty prowadzone w języku angielskim	6
31.	Projekty dydaktyczne	6
32.	Wykłady popularyzujące naukę w środowisku lokalnym	57
33.	Warsztaty popularyzujące naukę w środowisku lokalnym	16
34.	Projekty wdrożeniowe o zasięgu regionalnym	3
35.	Zorganizowane konkursy regionalne	2
36.	Zorganizowane wystawy fotografii	4
37.	Współpraca z instytucjami i organizacjami w regionie w zakresie działań na rzecz osób starszych w regionie (liczba instytucji)	32
38.	Projekty wdrożeniowe o zasięgu lokalnym	2
39.	Współpraca z instytucjami i organizacjami w Szczecinie w zakresie działań na rzecz osób starszych w Szczecinie (liczba instytucji)	16
III J) Opieka naukowa nad studentami		
40.	Opiekun koła naukowego	1
41.	Sesje naukowe dla studentów i doktorantów zorganizowane podczas konferencji naukowych	2
42.	Prace magisterskie (Wydział Humanistyczny US)	18
43.	Prace licencjackie (Wydział Humanistyczny US)	92
44.	Recenzje prac licencjackich i magisterskich	168
III K) Opieka naukowa nad doktorantami w charakterze opiekuna naukowego lub promotora pomocniczego, z podaniem tytułów rozpraw doktorskich		
45.	Promotor pomocniczy	Brak

46.	Udział w seminarium doktoranckim	1
III L) Staże w zagranicznych lub krajowych ośrodkach naukowych lub akademickich		
47.	Staże zagraniczne dydaktyczne	3
48.	Staże zagraniczne szkoleniowe	2
III M) Wykonanie ekspertyz lub innych opracowań na zamówienie organów władzy publicznej, samorządu terytorialnego, podmiotów realizujących zadania publiczne lub przedsiębiorców		
49.	Opracowania na zamówienie organów władzy publicznej, samorządu terytorialnego	4
50.	Opracowania na zamówienie podmiotów realizujących zadania publiczne lub przedsiębiorców	2
III N) Udział w zespołach eksperckich i konkursowych		
51.	Zespoły eksperckie krajowe	1
52.	Zespoły eksperckie regionalne	2
53.	Zespoły eksperckie lokalne	1
54.	Zespoły konkursowe	3
III O) Recenzowanie projektów międzynarodowych lub krajowych		
55.	Recenzowanie projektów krajowych	2
III P) Recenzowanie publikacji w czasopismach międzynarodowych i krajowych		
56.	Recenzje monografii międzynarodowych	2
57.	Recenzowanie monografii krajowych	1
58.	Recenzje wydawnicze (tematyczne, wstępne) prac przedłożonych do czasopisma	10
III Q) Inne osiągnięcia nie wymienione w pkt IIIA–IIIP		
59.	Podnoszenie kwalifikacji: studia podyplomowe	2
60.	Podnoszenie kwalifikacji: szkolenia/kursy	6
61.	Funkcje i działania organizacyjne na rzecz uczelni	6

Beata Bugajska